

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

Н. М. Бібік

**СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ
УРОЧНОЇ ТА ПОЗАУРОЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Київ
«КОНВІ ПРІНТ»
2020

УДК 373.3.016:30](072)

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
(протокол №13 від 28 листопада 2019 року)*

Рецензенти:

Марусинець М.М. — професор кафедри педагогіки і психології початкового навчання Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, доктор педагогічних наук;

Хандожко О.А. — вчитель початкових класів Боярського академічного ліцею «Престиж» Києво — Святошинського р-ну Київської обл.

Бібік Н. М.

Соціалізація молодших школярів у взаємозв'язку урочної та позаурочної діяльності: методичний посібник/ Бібік Н.М.: — Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. — 104 с.

ISBN 978-617-7724-61-1

У посібнику схарактеризовано дидактико — методичний супровід соціалізації молодших школярів у процесі реалізації змісту суспільствознавчих галузей Стандарту початкової освіти у взаємозв'язку урочної і позаурочної діяльності. Конкретизовано методичні засоби компетентнісно орієнтованого формування соціальних навичок учнів в предметному і інтегрованому варіантах навчання. Посібник адресовано учителям, науковцям, методистам, викладачам, студентам педагогічних факультетів.

УДК 373.3.016:30](072)

ISBN 978-617-7724-61-1

© Інститут педагогіки, 2020
© Бібік Н.М., 2020
© КОНВІ ПРІНТ, 2020

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ I	
Проблема соціалізації школяра в педагогічній теорії	6
1.1. Соціальна компетентність молодшого школяра: сутність, зміст і структура.....	6
1.2. Чинники соціалізації молодшого школяра.....	10
РОЗДІЛ II	
Стан практики соціалізації молодшого школяра	14
2.1. Відображення досліджуваної проблеми в нормативній базі освіти.	14
2.2. Навчальна взаємодія як чинник соціалізації молодших школярів	23
2.3. Соціалізація молодшого школяра в професійній підготовці вчителя.....	26
РОЗДІЛ III	
Дидактичні вимоги до компетенційно орієнтованого уроку/заняття	30
3.1. Результативність експериментальної методики	30
3.2. Навчально-методичний комплект з предмета «Я досліджую світ» як інноваційний ресурс компетенційно орієнтованого уроку	39
3.3. Особливості перевірки навчальних досягнень учнів із соціальної складової предмета «Я досліджую світ»	74
Додатки	79
Література	102

ВСТУП

Актуальність проблеми формування в учнів ключових і предметних компетентностей обумовлюється зміною пріоритетів загальної середньої освіти, характерною рисою яких є посилена увага до засвоєння особистістю конкретних навчальних результатів — знань, умінь, навичок, формування ставлення, досвіду особистісної діяльності, рівень засвоєння яких дає змогу діяти адекватно в певних навчальних і життєвих ситуаціях. Це зумовлює принципові зміни в організації навчання, яке спрямовується на розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань та умінь учнів (О. Я. Савченко). Її найважливішим результатом є ключові та предметні компетентності.

Ключові компетентності визначають вектори розвитку особистості учня, починаючи з молодшого шкільного віку, й постають запорукою його майбутньої реалізації у навчальній і професійній діяльності. В освітній теорії і практиці *предметні компетентності* розглядаються як володіння учнем розумовими операціями і здатності діяти з позицій окремих сфер людської культури. Їх зміст і структура чітко відповідають певним елементам навчального змісту й визначаються на підставі вимог до навчальних досягнень учнів, визначених у Державному стандарті початкової загальної освіти й навчальних програм для 1- 4-х класів.

У посібнику представлено дидактико-методичне забезпечення формування у молодших школярів предметних компетентностей у процесі навчання предмета « Я досліджую світ». Обґрунтовано наукові підходи до визначення шляхів і засобів реалізації компетентнісного підходу в процесі навчання; розкрито структуру і зміст предметних компетентностей; проаналізовано новостворені нормативно-правові документи для початкової ланки освіти — Національну рамку кваліфікацій, Державний стандарт початкової загальної освіти, навчальні програми, орієнтовні вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів, у яких окреслено нові цілі навчання та його компетентнісні результати. У роботі описано експериментально перевірену методику формування в учнів предметних компетентностей на різних рівнях — змісту, методів, форм організації навчальної діяльності, засобів навчання. Проведене дослідження підтвердило припущення про те, що ефективність формування в учнів предметних компетентностей забезпечується в умовах *реалізації* системного підходу, який передбачає єдність концептуальних засад формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у початковій ланці загальної середньої освіти; взаємозв'язок процесів формування ключових і предметних компетентностей; цілісність проце-

---

су формування ключових і предметних компетентностей упродовж усієї початкової ланки; *забезпечення* цілеспрямованого оволодіння учнями початкових класів усіма структурними елементами ключових і предметних компетентностей; *розроблення* суспільно й особистісно значущих проблемних ситуацій і практичних задач як засобів формування компетентностей молодших школярів і методики їх застосування на уроках і в позаурочній діяльності.

Розроблено варіанти уроків з предмета «Я досліджую світ», які відображають особливості реалізації дидактичної мети уроку на засадах компетентнісного підходу в різних умовах урочної і позаурочної діяльності. Зокрема:

- Комбінованого, на якому застосовуються різні способи організації навчання, у тому числі подорожі, квести та ін.;
- Інтегровані — за блочною інтеграцією тем з предметів «Я досліджую світ», «Основи здоров'я» (розділи «Соціальне здоров'я», «Психічне здоров'я»);
- Урок-презентація навчальних досягнень (підсумковий);
- Урок-тренінг поведінкових еталонів (застосування правил поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях);
- Урок часткового застосування інклюзивних технологій за підручником «Я досліджую світ» для слабкозорих;

Книгу адресовано науковцям, методистам, викладачам, учителям, студентам педагогічних факультетів.

РОЗДІЛ I

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРА В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

1.1. СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І СТРУКТУРА.

У фаховій літературі *соціальна компетентність* розглядається як результат соціалізації індивіда, процес його входження в соціум, оволодіння системою цінностей суспільства, навичками взаємодії з іншими людьми, дотримання установлених тут норм і правил (І. Бех, Л. Виготський, Н. Лавриченко, О. Пометун). Базовим поняттям у досліджуваному процесі є «Соціалізація».

Особливістю процесу соціалізації вважається динамічний перехід об'єктивного в суб'єктивне, діалектика організованого і стихійного, тобто довільного і того, що зумовлене приписами певного соціуму. Отже, робиться акцент на поєднанні внутрішньої і зовнішньої детермінації процесу засвоєння індивідом досвіду життя в суспільстві, виконання ним певних соціальних ролей і функцій.

Таким чином, соціалізація постає двобічним процесом, завдяки якому індивід засвоює соціальний досвід, інтегруючись у соціальне середовище, в систему наявних у ньому зв'язків, а з іншого боку — активно відтворює ці зв'язки, реалізуючи себе як особистість. Науково доведено, що тільки народжуючись і проживаючи у соціумі, людина стає істотою суспільною.

Водночас соціалізована особистість не просто пристосовується до обставин навколишнього середовища, а вчиться пізнавати світ, взаємодіяти з ним, набувати позиції суб'єкта соціального життя, який засвоює норми і цінності суспільства в процесі реалізації своєї активності і саморозвитку.

У час «тріумфу особистості» психологи, педагоги особливу увагу приділяють онтогенетичним аспектам соціалізації. У результаті виді-

---

ляється світ дитинства як невід'ємний атрибут способу життя і культури народу. Дитинство і суспільство взаємопов'язані. Суспільство не може пізнати себе, не зрозумівши закономірності свого дитинства. Водночас воно не може зрозуміти світ дитинства, не знаючи особливостей дорослої культури. Світ дитинства співвідноситься з загальними властивостями і цінностями відповідного суспільства.

«Розвиток власного «Я» не може здійснюватися без інших людей, тобто без соціального оточення. Кожна людина, зокрема учень молодшого шкільного віку, будує своє «Я» на сприйнятих реакціях інших людей, з якими вона вступає в контакт. Через відносини з іншими, через їх оцінки людина розуміє, якою вона є (теорія дзеркального «Я» особистості). розвиваючись, особистість стає більш вимогливою у виборі індивідів, які виконують роль дзеркала, та здійснює добір зразків, що впливають на неї. Сутність процесу сприйняття індивідом інших особистостей — знаходимо в теорії «узагальненого іншого». Узагальнений інший — це загальні цінності та стандарти поведінки групи, що формують у членів цієї групи індивідуальний образ. Усвідомлення «узагальненого іншого» відбувається через процеси «прийняття» ролі та «виконання» ролі. Під час прийняття ролі — відбувається спроба перебрати на себе поведінку особистості в іншій ситуації чи в іншій ролі, наприклад, у дитячих іграх у сім'ю. Виконання ролі — це дії, пов'язані з реальною рольовою поведінкою.

Зокрема, в американській соціології існує періодизація соціального розвитку за теорією Еріксона: 1. Довіра — недовіра (немовлячий вік). 2. Автономія — сором і сумніви (1-2 роки). 3. Ініціатива — чуття провини (3-5 років). 4. Працелюбство -неповноцінність (молодший шкільний вік). 5. Становлення індивідуальності (ідентифікація) — рольова дифузія (юність). 6. Інтимність — самотність (початок дорослого періоду). 7. Творча активність — застій (середній вік). 8. Умиротворення — відчай (старість)

Еріксон так характеризує період молодшого шкільного віку: «Діти вчать виконувати індивідуальні завдання, наприклад, читати, .. і працювати спільно в груп — брати участь у діях, що виконуються всім класом. Вони засвоюють стосунки з учителем та іншими людьми. Діти починають проявляти інтерес до ролей: пожежника, льотчика, лікаря. Проте на цьому етапі головне значення реальних життєвих має розвиток їх упевненості в собі і компетентності, оскільки саме в

цей період діти починають засвоювати (і відтворювати у своїй уяві) справжні ролі дорослих. Якщо дитині не вдається перебороти цю кризу, вона відчуває себе неповноцінною».

Життєві цикли пов'язані із зміною соціальних ролей, з набуттям нового статусу, із відмовою від попередніх звичок, оточення, дружніх зв'язків, зі зміною способу життя.

Починаючи новий життєвий етап, людина змушена навчатися. Цей процес, який складається з двох етапів, безпосередньо пов'язаних між собою, - учені визначають десоціалізацією та ресоціалізацією. Під десоціалізацією розуміють процес відмови від старих цінностей, норм, ролей і правил поведінки, а під ресоціалізацією — засвоєння нових цінностей, норм, ролей та правил поведінки замість втрачених.

У час, коли соціум втрачає узвичаєні канони, соціальні запити, суспільні інтереси, життєві стратегії характеризуються певною роздвоєністю, виникають компромісні подвійні конструкції (Андреев А.).

Якісно нове соціальне поле потребує цілеспрямованого дослідження в усіх аспектах: методологічному, соціальному, психологічному, педагогічному.

Як педагогічне явище соціалізація досліджується з різних боків. Як *стихийний процес*, що може здійснюватися у референтних групах, шляхом контакту індивіда з іншими в різних обставинах: в сім'ї, в колі дорослих і ровесників; в освітній, ігровій та інших діяльностях.

Великою мірою соціалізація в суспільстві здійснюється *цілеспрямовано* шляхом організованого впливу через нормативні настанови, інші регулятиви: закони, правила, приписи. Їй належить значна питома вага в соціалізуючій практиці молодого покоління.

У зарубіжних країнах, зокрема, країнах-лідерах в освітній сфері, великого значення надають цілеспрямованому вектору соціалізації.

Провідними цілями соціалізації у західноєвропейських країн є розвиток комунікативних та групових навичок поведінки школярів, нормування та коригування уявлень про себе та навколишній світ. (Н. Лавриченко, О. Локшина, М. Мадеєва).

За даними дослідників зарубіжного досвіду визначено основні напрями соціалізації школярів за такими параметрами:

- особистісний;
- соціально-груповий;
- політично-правовий;

-
- економічний;
  - екологічний;
  - універсальний.

Для розгляду проблеми соціалізації з погляду компетентнісного підходу, звернемось до вітчизняних дослідників, які вважають, що соціальна компетентність охоплює ряд аспектів, істотних з точки зору соціальних контактів індивіда з оточуючими людьми. Під соціальним пізнанням узвичаєно розуміють знання про самого себе, про стосунки з іншими людьми, засвоєння соціальних і культурних цінностей, знання про структуру суспільства і ролі.

Як педагогічне явище соціальна компетентність є ключовою, оскільки за змістом і результатами має міжпредметарний характер, інтегрується через усі освітні галузі і спрямовується на набуття школярем окремих навичок співпраці в суспільстві, дотримання соціальних норм, правил і цінностей.

У початковій ланці школи це, предмет «Я досліджую світ», який системно і цілеспрямовано забезпечує соціальну (і громадську в тому числі) компетентність, які пов'язані з завданнями галузі і предмета.

Предмет «Літературне читання» розгортає соціокультурний контекст у набутті учнями комунікативної компетентності, ціннісних ставлень у процесі ознайомлення з дитячою літературою як мистецтвом слова.

Реалізація у курсі української мови соціокультурної змістової лінії передбачає комунікативну мету в освоєнні цієї тематики. Це добір та створення різних типів повідомлень; застосування мовних інструментів до потреб використання різних текстів та культурних феноменів; інтегрування лінгвістичного та інтерпретаційних знань і умінь у різних ситуаціях спілкування; апробування і застосування культурної / інтеркультурної функціональної грамотності та відповідних усвідомлених умінь. Водночас змістове і процесуальне дублювання невласливих для уроків мови засобів може відволікати пізнавальне орієнтування учнів від специфічних завдань предмета «Українська мова».

1.2. ЧИННИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У науці й практиці склалися апробовані моделі соціалізації школяра.

Зокрема:

- предметно-тематична, що передбачає введення в навчальний план спеціального предмета або курсу; його тематичну організацію;
- міжпредметна ґрунтується на виділенні в кожній із програм міжпредметних завдань, що разом становлять певну цілісність;
- інституціональна, коли спеціально моделюється весь стиль навчання, проживання в школі, політика самоуправління; створення шкільної республіки;
- проектна (розробка соціальних проектів);
- так званого «доміно» (сценарії, апробації в різних школах).

Предметно-тематична організація змісту допомагає школяреві найбільш цілеспрямовано розглянути себе у взаємозв'язку і взаємозумовленні з іншими компонентами світу в системах:

я — я

я — інша людина

я — суспільство

я — світ.

Встановлено, що набуття соціальної компетентності забезпечується шляхом взаємодії індивіда з середовищем. Інтегруючись у систему зв'язків, відтворюючи зразки, суб'єкт взаємодії своєю чергою впливає на якісні зміни середовища.

Соціальна компетентність поширюється на різноманітні «соціальні поля» особистості, які охоплюються структурованим навколишнім світом, пов'язуючи воєдино особистісне і соціальне.

Від класу до класу зміст залежностей у кожній із названих систем ускладнюється, збагачується частка самостійності учнів у засвоєнні програмового змісту. У моделі розвитку особистості Л. С. Виготський подає ідеальну картинку будь-якого пізнання: дитина рухається від залежності до самостійності. Саме такий напрям важливо методично розгорнути під час опрацювання стратегії соціалізації молодшого школяра в різних варіантах за етапами:

- 1) Діагностичний (Хто я і який я? Яким є інший? Чим відрізняється від мене? Що таке добро — зло? і т. д.). На цьому етапі робиться своєрідний зріз наявного капіталу знань учня про себе,

---

інших, навколишній світ. Пізнати себе — цю роботу не можна передоручити іншому. Тому чим більше вправ на осмислення себе, своїх перспектив, тим гнучкішою і еластичнішою стає психіка дитини, тим успішніше вона входить у соціальні зв'язки.

- 2) Функціональний або операційний, коли висувуються гіпотези про об'єкт пізнання, розв'язуються прогностичні задачі; учні вступають у діалог щодо засадничих істин в системі: я — інший, я — навколишній світ: правда — неправда, добро — зло. Саме діяльність учня поєднує в єдине ціле множину процесів, які зумовлюють появу й функціонування нового знання, дозволяють розкрити неоднозначність впливу різноманітних умов. Тому учитель має накопичувати якомога більше прикладів таких діяльностей, які формують досвід описати гарне в іншій людині; дати характеристику партнеру, визначити функцію об'єкта; розгорнути критичну характеристику явища, спробувати на щось подивитись з іншого боку, з іншої точки зору; передбачити різні варіанти розвитку подій тощо.
- 3) Етап практичної, а за певних умов і творчої самореалізації учня, оформлення компетентності у певній сфері життя. Цьому сприяють прийоми типу: Навчи мене; це презентації соціальних проектів, участь у колективних справах, іграх тощо. Як мовиться в одному із прислів'їв народів світу « Той, кого несуть на руках, не знає, який довгий шлях до міста». Тому лише через подолання пізнавальних утруднень, проблем, пробуючи дії учень набуває соціального досвіду.

Названі етапи, по суті, розгорнуто в підручниках для початкових класів через методичний апарат.

Наголошуємо на важливості узгодження бачень авторів і викладачів, що готують студентів, у прочитанні своєрідних методичних знаків, закладених у навчально-методичному супроводі.

Так, виправдовує себе варіант подання змісту через сюжетне розгортання, через подію-задачу, історію вчинку, розповіді, що забезпечує наочність, зрозумілість категорій, зумовлює емоційний відгук на події, явища, факти. Для переконання учнів у важливості моральних імперативів задіяно бінарні опозиції: добрий вчинок змінює світ на краще. Злий — руйнує, нищить. Ввічливість породжує гарне ставлення; грубощі — відштовхують від себе.

Проблематизація навчального матеріалу через систему задач-ситуацій допомагає учням ув'язати розрізнені явища-деталі в широкую картину уявлень про світ, життя людини, а моральні висновки з особистісної цінності перетворити на соціально значимі.

Тривале спостереження уроків, співпраця з учителями, методами дозволяє виділити типові в організації засвоєння програмового соціально орієнтованого змісту, які потребують своєю чергою опрацювання.

1. У постановці мети. Найголовніше — вона мусить мати реалістичний характер і бути прийнятною учнем.

Особистісно орієнтоване спрямування освіти істотно змінює розуміння феномену цілі. Вона перестає мати форму стандарту освіченості або поведінки. Афективні цілі (співчувати, оцінювати), на відміну від когнітивних (знати, вміти), важко піддаються об'єктивізації. Їх розробка і вербалізація становлять значні труднощі для практика.

Учені доводять, що мета, прийнята учнем, посилює мотивацію навчання, створює позитивний фон і утримує довше, у більшості випадків протягом усієї діяльності. Мета, яка нав'язана зовні і не сприйнята дитиною, наділена меншою мотиваційною силою, і молодший школяр швидко втрачає її.

Тому важливо після постановки мети передбачити етап її опрацювання. Зокрема, учні міркують про значення поставленої мети (навіщо; для чого потрібно; що воно дає тощо); визначають способи досягнення мети (як; яким способом); передбачають можливі труднощі в її досягненні.

Після такої роботи логічним буде завершальний етап, коли учні співвіднесуть мету з результатом, встановлять їх відповідність.

Відомо, що мета має досягатися адекватними методами.

2. Як показує практика, типовим недоліком у проведенні уроків соціального характеру є також зловживання словесними методами, коли ефект засвоєння змісту пов'язується із добрим розтлумаченням норми. За такого розуміння пріоритетними стає слово. А має бути «менше вчителя» — «більше учня!» Діалог — це зверненість до іншого, жива взаємодія, яка породжує партнерські стосунки.

Для вчителя важливим стає вміння розподіляти активність — свою власну і учнів шляхом розгортання різних видів діалогічних форм.

Домінуюча ж позиція вчителя знижує навчально-виховний ефект, не залишає часу на обдумування, нав'язує свою точку зору, ігнорує активність учня.

Натомість і зміст, і методи його опрацювання мають актуалізувати рефлексивні шари свідомості учня, спрямувати кожного прагнути більшого: більше знати, читати, уміти.

Складність поставлених завдань визначає різні умови їх розв'язання у підготовці вчителя.

Потребують оновлення всі складові професійної підготовки: змістовий, і операційний, і цілемотиваційний, і інтеграційний, що дозволяє виробити в майбутнього вчителя цілісне бачення навчально-виховного процесу в початковій школі, гармонізувати впливи, задіяти серед них компенсаторні, що зменшують загальне навантаження, послаблюють частку обов'язковості на користь бажаного, підсиленого мотиваційними факторами.

Зміст і процесуальні характеристики галузей соціального впливу дозволяють перенести методичну нестандартність відповідних уроків на інші, зв'язати класну й позаурочну діяльність, сім'ю і школу, підключити до технологічного процесу можливості середовища.

Висновки

Як бачимо, підготовка в ВНЗ вчителя, який поряд з методикою навчання грамоти, математики, читання володіє методикою соціалізації молодшого школяра, потребує умінь не лише відтворити предметний зміст, але й спроектувати відповідне освітнє середовище, володіти новітніми, інноваційними технологіями. Зростає вагомість розкриття природних даних майбутнього фахівця, розвиток у нього вмінь діагностувати стани дитини, внаслідок чого виробляється у студента дослідницька жилка, потяг до співпраці з учнем не лише в межах стін шкільного приміщення.

По суті, така переорієнтація підготовки спеціаліста задекларовано у Європейських освітніх стратегіях, вони є стають предметом наукового осмислення й поширення в освітньому середовищі України.

РОЗДІЛ II

СТАН ПРАКТИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

2.1. ВІДОБРАЖЕННЯ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ В НОРМАТИВНІЙ БАЗІ ОСВІТИ

Нормативне забезпечення початкової ланки освіти задає вектор її оновлення. Зокрема, прийняття Національної рамки кваліфікації як «ключового інструменту» формування європейського освітнього простору на основі положень Болонської декларації і дозволяє досягти збалансованих обсягів, напрямів змісту та якості освіти за всіма рівнями наскрізно і прозора вибудувати рівні кваліфікації та дескрипторів (описів) до них, які передбачають вимоги до компетентностей на різних щаблях освіти — від 0 (дошкілля) до професійного вдосконалення.

Що стосується 1 рівня (початкової школи) з напрямку соціальна і громадянська компетентність, то передбачено такі результати:

Знання і розуміння. Знати й розуміти соціальні норми, громадянські обов'язки, навички співжиття і співпраці в суспільстві.

Застосування знань і розуміння. Застосовувати знання в різноманітних

ситуаціях, що передбачають виконання соціальних ролей, узгодження власних потреб з потребами інших людей для уникнення конфліктів; використовувати моделі толерантної поведінки, і що відповідають чинному законодавству, спрямовані на виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади та держави загалом.

Формування суджень. Формувати оцінні судження щодо власної поведінки та поведінки інших.

Комунікаційні вміння. виявляти здатність взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати і досягати спільних цілей.

Здатність продовжувати навчання. Прагнути до набуття індивідуального досвіду спілкування із соціальним оточенням; досліджу-

---

вати зв'язки і залежності в соціальному середовищі; встановлювати залежність результату навчання від прикладених зусиль.

Автономність. Виявляти самостійність у прийнятті рішень щодо власної поведінки в соціумі.

Кваліфікаційні вимоги конкретизовані в інших документах, а саме: «Державних стандартах початкової загальної освіти» і «Навчальних програмах» для загальноосвітніх навчальних закладів (1 — 4) класи з відповідних предметів інваріантної частини навчального плану.

Дослідники, Н.Ф. Голованова, Н.М. Лавриченко, І. Зимня, І. Зарубінська характеризуючи соціальну компетентність як процес і результат соціалізації визначають у її складі ряд взаємопов'язаних компонентів:

- *комунікативний*, який охоплює багатоманітність форм і способів здійснювати комунікацію в різних обставинах спілкування, передбачає здатність взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати і досягати спільних цілей;
- *пізнавальний* або *когнітивний* як система соціальних уявлень, узагальнених образів; розуміння доцільності соціальних знань, норм, їх значення в житті суспільства;
- *поведінковий* — сфера діяльностей, моделей поведінки, які за своєю дитина і застосовує відповідно до правил, норм, звичаїв, приписів, своєрідних табу і застережень, які функціонують у суспільстві; узгодження власних потреб з потребами інших людей з метою уникнення конфліктів, застосування норм поведінки, які відповідають чинному законодавству і спрямовані на виконання громадянських обов'язків;
- *ціннісний*, що охоплює вибіркове ставлення дитини до цінностей суспільства, привласнення тих із них, які значущі для неї; формування оцінних суджень щодо власної поведінки та поведінки інших людей.

Встановлено, що набуття соціальної компетентності забезпечується шляхом взаємодії індивіда з середовищем. Інтегруючись у систему зв'язків, відтворюючи зразки, суб'єкт взаємодії своєю чергою впливає на якісні зміни середовища.

Соціальна компетентність поширюється на різноманітні «соціальні поля» особистості, які охоплюються структурованим навколишнім світом, пов'язуючи воедино особистісне і соціальне.

Соціалізація, яка здійснюється в спільній діяльності і спілкуванні, може відбуватися як в умовах стихійного впливу, так і в умовах освіти. Освіта справляє цілеспрямований вплив на вибір цінностей, норм

поведінки, ідеалів. Вона постає одночасно і фактором, і засобом соціалізації. Цілі, методи і форми сучасної освіти, розвиваючись під впливом суспільного розвитку, визначились у межах гуманістичного напрямку. Особистісний підхід, який став серцевиною моделі особистісно орієнтованої освіти, відроджує суб'єктність, дає розуміння соціальності людини, гармонізує в освіті два істотно різних, і навіть протилежних процеси, — соціальний та індивідуальний.

У шкільній освіті, зокрема, початковій, соціалізуючий вплив здійснюється, як правило, через вкраплення спеціально відібраного змісту в інші предмети або шляхом створення окремого курсу, що значно підсилює цілеспрямованість цього процесу. Наявність предмета зумовлює необхідність формулювання змісту на засадах компетентного підходу і обумовлювати результати його засвоєння.

Під предметною компетентністю — розуміють багатоконпонентне утворення, сукупність ціннісних орієнтацій, знань, умінь, способів особистісної чи соціально значущої продуктивної діяльності щодо кола об'єктів відповідної науки. Формуються засобами навчального предмета як результат особистісного досвіду учня. Є проекцією на навчальний предмет компетенцій вищого рівня — загальнопредметних і ключових (Локшина О.І., Пометун О.І.).

Предметним полем для формування компетентностей є об'єкти реальної дійсності, що вивчає предметна галузь, загальнокультурні знання, ціннісні настанови, що зумовлюють соціальний досвід у даній галузі, фундаментальні проблеми, які розв'язує людство засобами певної науки, а також способи діяльності в даній галузі.

Володіння предметною компетенцією передбачає здатність учня аналізувати ситуацію, приймати рішення, діяти з позицій законів, принципів певної науки та відповідати за свої дії.

Можливості освоєння молодшим школярем соціальності полягають у розширенні ступеня свободи і самостійності в виборі цінностей, в поглибленні свідомого у власній активності, в характері занурення у світ соціальних відносин (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Савченко).

Упровадження предмета, який виконує роль цілеспрямованої соціалізації молодших школярів, ускладнюється через низку проблем організаційного характеру. Так зазначимо, що для суспільствознавчого інтегрованого предмета характерними є постійні зміни назви і обсягу часу, відведеного на його вивчення. Водночас для вищої школи, де здійснюється первинна підготовка вчителя, ще не створено

методики викладання, хоча ядро змісту цього курсу, його цільове призначення, технологія навчання вже мають певні традиції. Викладання методики цього предмета краще освоєно у системі післядипломної педагогічної освіти, де його включено до тематичних планів підвищення кваліфікації.

Нині цей предмет функціонує під назвою «Я досліджую світ». До недавня- «Ознайомлення з навколишнім», «Я і Україна», «Я у світі». Він входить до складу освітньої галузі «Людина і світ». Результатом тривалого дослідження проблеми соціалізації молодшого школяра стало формування змісту галузі й визначення його концептуальних засад на предметному рівні.

Пошуковий, аналітико — узагальнювальні етапи дали підстави для визначення компетентнісного складу соціальної компетентності молодших школярів як результату засвоєння програмового змісту предмета «Я досліджую світ».

Таблиця 1

Компонентний склад соціальної компетентності молодших школярів

Компоненти соціальної компетентності	Характеристика змісту компонентів соціальної компетентності
Пізнавальний	Знання, уявлення. Поняття про людину як частину природи і суспільства; ознаки, за якими відрізняють людину від тварини (мислення, мова, праця); залежність успіху від наполегливості і старанності; Про вияви характеру (чесність, доброта, щедрість, працьовитість) у конкретних життєвих ситуаціях. Обов'язки в сім'ї. Правила поведінки в громадських місцях; про культуру взаємин; уявлення про символіку держави; доступні для розуміння права і обов'язки громадян. Про Україну як європейську державу. Різноманітність народів у світі. Приклади внеску українців у світову науку, культуру, спорт.
Поведінковий	бере участь у колективних справах, дотримується правил поведінки у громадському транспорті, кінотеатрі, бібліотеці, шкільних приміщеннях володіє навичками поводження в урочистих ситуаціях і пам'ятних місцях; приділяє увагу своїй зовнішності; вживає доречно слова етикету; уміє поводитись в гостях, ситуаціях спілкування з дорослими і ровесниками; моделює ситуації позитивних вчинків;

Ціннісно-особистісний	прагне до акуратності, розрізняє вчинки (хороші-погані), дає оцінку власним; наводить приклади успіху людини залежно від поведінки; наводить приклади ввічливого поведіння, подільчivosti, доброти, працьовитості, прагне до вироблення цих якостей у себе; виявляє патріотичні почуття, шанобливе ставлення до символів держави; міркує на тему правопорушень, обґрунтовує необхідність відповідати за свої вчинки; встановлює взаємозв'язки між вчинком і наслідком, порушенням прав і відповідальністю.
Діяльнісно-рефлексивний	володіє прийомами планування робочого часу, тренування уваги, зосередженості, запам'ятовування; демонструє раціональні прийоми виконання домашніх справ, що сприяють досягнення успіху; бере участь у колективних справах. Моделює конкретні ситуації поведінки, аналізує переваги і недоліки конкретних вчинків; виявляє інтерес до пізнання і збереження традицій своєї сім'ї, свого краю і країни в цілому; уміє встановлювати соціальні взаємозв'язки між людьми у процесі виконання соціальних ролей.

Як бачимо, **пізнавальний компонент** містить знання, уявлення, поняття, які охоплюють програмовим змістом предмета «Я досліджую світ», стосуються кожної зі змістових ліній і відображені у державних вимогах до навчальних досягнень.

Поведінковий компонент є системотвірним, він відображає рівень соціальної компетентності як ключової і предметної.

Ціннісно-особистісний розкриває розуміння дій та поведінки інших учасників взаємодії, передбачає вироблення ставлення до того, що відбувається, присвоєння зразків поведінки в соціальному контексті.

Суспільствознавча освітня галузь передбачає створення в учнів елементарної бази для засвоєння ними різних видів соціального досвіду, розвитку вмінь правильного ставлення і користування системою цінностей суспільства, усвідомлення правових норм, традицій, культурних і статево-рольових стандартів поведінки.

Метою предмета є особистісний розвиток учня, формування його соціальної і житєвої компетентностей на основі поетапного засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює загальнолюдські, загальнокультурні і національні цінності, соціальні норми, громадянську активність, практику прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій, різних точок зору.

Ця мета досягається шляхом реалізації таких **завдань**:

- формування життєвих, соціальних, громадянських компетентностей молодших школярів у їх ставленні до природи, суспільства, інших людей і самих себе, а також найважливіших людських якостей, необхідних у власному житті, в різних сферах діяльності й співіснуванні з іншими живими істотами;
- виховання гуманної соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до різних елементів етносоціального й соціально-культурного середовища, здатної розуміти значення життя як найвищої цінності; усвідомлювати переваги чеснот, норм, установок та якостей, притаманних громадянським демократичного суспільства;
- оволодіння способами діяльності і моделями поведінки, які відповідають чинному законодавству України, враховують інтереси і потреби громадян, передбачають повагу і взаєморозуміння між людьми; розвиток навичок взаємодії у сім'ї, колективі, суспільстві через активне спілкування з соціальним оточенням, накопичення досвіду комунікативної діяльності, толерантної поведінки, співпереживання і солідарності з іншими людьми; формування основ споживчої культури, вміння самостійно прийняти рішення щодо власної поведінки.

У процесі навчання в учнів формуються уявлення та поняття про цілісність світу; природне і соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність до природи і суспільства; засвоюються емпіричні та узагальнені уявлення і поняття, які відображають основні властивості й закономірності реального світу, розширюють і впорядковують соціальний та пізнавальний досвід.

Цей курс передбачає створення передумов для усвідомленого сприймання і засвоєння соціальних та морально-правових норм, історичних, національно-культурних традицій українського народу. Він враховує наступно-перспективні зв'язки між дошкіллям і основною ланкою школи.

Зміст програми, крім перелічених, містить культурологічні знання, й ті, що сприяють розвитку спостережливості, мислення дитини, уяви, пам'яті, самостійності, активності. А також особистісні компоненти, які забезпечують ставлення учнів до отримуваних знань, створюють міжсуб'єктність спілкування в процесі пізнавальної та комунікативної діяльності, виявляються у переживаннях, смислотворчості учнів і є потужним джерелом мотивації їхнього навчання.

Проектування змісту курсу «Я досліджую світ» ґрунтується на реалізації **принципів**, які уточнюють теоретичні вихідні для відбору змісту в зв'язку з віковими можливостями молодших школярів. Це, передусім, принципи **світоглядної** освіти: людиноцентризму, системності й цілісності, синтетичності, відкритості, плюралізму думок і свободи вибору, поєднання локального і глобального, гармонізації взаємин, стимулювання розвитку й саморозвитку особистості.

принцип здійснення зв'язку з реальністю, якому надається особливе значення, оскільки обмеженість життєвого досвіду дітей вимагає постійного залучення й аналізу життєвих вражень.

За результатами теоретичного пошуку й аналізу педагогічного досвіду визначено **критерії** відбору змісту предмета «Я досліджую світ»:

- включення в зміст курсу знань, які відображають усі види соціального досвіду;
- мінімізація змісту, тобто обґрунтований вибір необхідного і достатнього матеріалу для реалізації мети;
- досягнення цілісності змісту відповідно до поставлених цілей;
- надання змісту особистісно ціннісного спрямування;
- значення знань, дій, досвіду для розуміння дітьми навколишньої дійсності на доступному їм рівні;
- можливість реалізації принципу наступності й перспективності.

Важливою умовою дієвості визначених критеріїв є їх урахування в комплексі, оскільки тільки в сукупності ці критерії відбивають об'єктивні передумови оптимального відбору змісту.

Визначення змістового наповнення інтегрованого курсу „Я досліджую світ» вимагало розв'язання загальної проблеми конструювання змісту початкової ланки освіти, взаємозв'язків його елементів, що дало змогу запобігти дублюванню матеріалу, орієнтуватися на перспективи навчання, виховання й розвиток молодших школярів.

У процесі конкретизації зміст зазначених тем орієнтовано на розвиток особистості кожної дитини, що передбачає:

- включення її в активну пізнавальну діяльність, оскільки об'єкти вивчення важливо сприймати безпосередньо;
- застосування практичних методів навчання, що в навчальному процесі створюють умови, за яких дитина виступає суб'єктом соціальної практики;
- використання набутих дитиною знань про способи громадянської активності у знайомих, змінених, нових педагогічних си-

туаціях, що впливатиме на розвиток досвіду індивідуальної творчої діяльності;

- створення умов для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування в навчальному процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості, її громадянських якостей.

Розвивальний аспект змісту забезпечується включенням творчої діяльності, спрямуванням на оволодіння учнями узагальненими способами дій, рольовим моделюванням способів поведінки в різних ситуаціях, розвитком активного пізнавального ставлення до дійсності.

Найважливішим **виховним** спрямуванням змісту є формування в учнів найбільш значущих для українського народу цінностей; патріотизм, соціальна справедливість, первинність духовного щодо матеріального, природолюбство, людинолюбство, взаємоповага; виховання в дитини свого власного «Я», віри у свої сили, талант, здібності; вихованні гуманної, творчої, соціально-активної особистості, здатної бережливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності.

У дидактико-методичній систематизації навчального матеріалу особливо важливого значення надається зв'язку його з життям, оскільки обмеженість відповідного досвіду учнів потребує постійного залучення й аналізу життєвих вражень — цієї головної чуттєвої опори набутих знань. Це ж стосується принципу поєднання методів і прийомів навчання — він передбачає активне й свідоме нагромадження, а відтак — і узагальнення вражень з різних джерел, доцільну організацію самостійної й пошукової діяльності учнів.

Таблиця 2

Предмети суспільствознавчого характеру в навчальних планах початкової школи зарубіжних країн.

Австрія	1	2	3	4	5
Релігієзнавство	2	2	2	2	
Місцева історія, географія, біологія	3	3	3	3	
Бельгія (німецькомовна)					
Суспільствознавство	3,5	3,5	4,5	4	
Бельгія (франкомовна)					
Релігієзнавство /моральне виховання	2	2	2	2	
Громадянська освіта			1	1	

Болгарія					
Моя батьківщина	1				
Людина і суспільство			1,5	1	
Історія цивілізації					2
Географія та економіка					1,5
Греція					
Релігієзнавство/етика			2	2	
Освіта про довкілля	4	4	3	3	
Данія					
Християнознавство (год на рік)		1	0,5	0,5	
Суспільствознавство					
Історія			0,5		
Ірландія					
Світське виховання не менше 4 год день					
СПД (суспільствознавчі та природничі дисципліни, включаючи науку про довкілля, — історія, географія, природознавство)	3 (для скороченого дня 2,15)				
СОЗ (соціальний і персональний розвиток, наука про здоров'я)	0,3				
Іспанія					
Довкілля (природний, соціальний та культурний аспекти)		175 на рік	170 на рік		
Релігієзнавство / культурні заходи		105 на рік	105 на рік		
Італія					
Історія 1 год					
Релігієзнавство		1	1	1	
Німеччина (варіант 1)					
Релігієзнавство	2	2	2	2	
Німеччина та світ	17	17	4	4	
Відкриваючи світ	19	3	4	4	
Сполучене королівство великої Британії та Північної Ірландії					
Релігієзнавство/ моральне виховання, особистісний та соціальний розвиток учня, формування здорового способу життя	не менше 15% рекомендованого часу				

Чеська республіка					
Людина та навколишній світ	Мінімальна кількість годин на всі класи ¹²				
Швеція					
Домашня та споживча економіка	118 загальна кількість годин на рік у всіх класах				
Географія, історія, релігієзнавство, громадянознавство (можуть викладатись окремо, або інтегровано)	800 загальна кількість годин на рік у всіх класах				

2.2. НАВЧАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Категоріальний статус поняття «взаємодія» окреслено в філософських, психологічних, педагогічних студіях.

У **філософському** сенсі взаємодію розглядають у межах парадигми «взаємообміну»: обміну цінностями, новою інформацією, досвідом, діяльностями, враженнями; як процес впливу суб'єктів один на одного, їхню взаємну зумовленість і взаємозаміну, взаємний зв'язок соціальних явищ як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні функціонування окремих груп і індивідів.

У координатах **психологічних** шукань кожен з учасників взаємодії у формі співробітництва досягає мети лише через спільні зусилля, тобто індивідуальні цілі досягаються лише за умови досягнення цілей іншими учасниками взаємодії. У випадку, коли не співробітництво, а конкуренція лежать в основі взаємодії, індивідуальні цілі досягаються за умови недосягнення їх іншими учасниками.

«Розвиток власного «Я» не може здійснюватися без інших людей, тобто без соціального оточення. Кожна людина, зокрема учень молодшого шкільного віку, будує своє «Я» на сприйнятих реакціях інших людей, з якими вона вступає в контакт. Через відносини з іншими, через їх оцінки людина розуміє, якою вона є (теорія дзеркального «Я»), розвиваючись, особистість стає більш вимогливою у виборі індивідів, які виконують роль дзеркала, та здійснює добір зразків, впливають на неї.

Сутність процесу сприйняття індивідом інших особистостей — знаходимо в теорії «узагальненого іншого». Узагальнений інший —

це загальні цінності та стандарти поведінки групи, що формують у членів групи індивідуальний образ. Усвідомлення «узагальненого іншого» відбувається через процеси «прийняття» ролі та «виконання» ролі. Під час прийняття ролі — відбувається спроба перебрати на себе поведінку особистості в іншій ситуації чи в іншій ролі, наприклад, у дитячих іграх у сім'ю. Виконання ролі — це дії, пов'язані з реальною рольовою поведінкою.

Аналіз змісту результатів соціалізації в Програмних документах освіти дозволяє окреслити їх склад, а саме:

- *комунікативний*, який охоплює багатоманітність форм і способів здійснювати комунікацію в різних обставинах спілкування, передбачає здатність взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати і досягати спільних цілей;
- *пізнавальний* або *когнітивний* як система соціальних уявлень, узагальнених образів; розуміння доцільності соціальних знань, норм, їх значення в житті суспільства;
- *поведінковий* — сфера діяльності або моделі поведінки, які засвоює дитина і застосовує відповідно до правил, норм, звичаїв, приписів, своєрідних табу і застережень, які функціонують у суспільстві; узгодження власних потреб з потребами інших людей з метою уникнення конфліктів, застосування норм поведінки, які відповідають чинному законодавству і спрямовані на виконання громадянських обов'язків;
- *ціннісний*, що охоплює вибіркове ставлення дитини до цінностей суспільства, привласнення тих із них, які значущі для неї; формування оцінних суджень щодо власної поведінки та поведінки інших людей.

Встановлено, що набуття соціальної компетентності забезпечується шляхом взаємодії індивіда з середовищем.

Учень засвоює соціальний досвід взаємодії, інтегруючись в систему навчальних зв'язків; з іншого боку — активно відтворює ці зв'язки, реалізуючи себе як особистість.

У нашому дослідженні визначено принципову відмінність навчальної взаємодії від інших форм співпраці учнів, виокремлено варіанти і динаміку форм навчальної взаємодії учнів як послідовного руху «від залежності до самостійності» (Л. Виготський). Спочатку — залежності від інструкції, від вимог учителя — до самостійного вирішення проблем.

З'ясовано, що в процесі навчання на уроці з предмета « Я досліджую світ», який реалізує громадянську і соціальну освітні галузі, вчителі, як правило, організовують різні варіанти співпраці учнів. Переважна увага надається фронтальним видам, коли дається завдання, спільне для всіх учнів.

В організації диференційованих і індивідуалізованих видів співпраці, які передбачають взаємодію учителя і групи, учителя — групи — класу, учителя — групи — учня, учителя — учня, учня — учня; рідко беруться до уваги різні навчальні і комунікативні можливості учнів, спрямованість завдань на розвиток певних соціальних якостей, необхідність їх ускладнення, потенціал для налагодження системи взаємин у дитячому соціумі, які можуть стати результатом спільної діяльності учнів у різних формах взаємодії.

З огляду на домінуючий зміст предмета « Я досліджую світ» розроблено види завдань, які передбачають виникнення ситуацій навчальної взаємодії, соціально й особистісно значущих для учнів, що зумовлюють їхнє просування в засвоєнні норм і правил життя в суспільстві, в соціальних мікросоціумах (сім'я, група, клас).

Ми виходили з того, що зміст завдань має забезпечувати безперервність цілеспрямованого педагогічного впливу, урізноманітнювати форми взаємодії учнів в навчальних ситуаціях.

Таким чином, апробовані етапи і види діяльності учнів спрямовувались на оволодіння учнями нового досвіду, створення ситуацій спілкування, активних дій на основі узгодження позицій з « іншими» накопичення вражень, які можуть підвести учнів до формулювання важливих життєвих правил, що стосуються умінь співпрацювати, співпереживати, узгоджувати свої дії, домовляючись, досягати бажаного результату.

У результаті експериментального навчання доведено, що постійна зміна ролей зумовлює широту поглядів на світ, людей, вчинки, поведінку, дозволяє їх розглядати як взаємозумовлені, залежні одне від одного, створює умови для координації різних позицій, забезпечує ефективну взаємодію учнів під час розв'язання навчальних ситуацій.

2.3. СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ

У параграфі розкрито категоріальний статус поняття «соціалізація», розглянуто апробовані моделі соціалізації молодшого школяра; розкрито нормативи технології і зміст соціалізуючих впливів у шкільній практиці через введення спеціальних курсів. Конкретизовано зміст і можливості використання технологій соціалізації молодшого школяра у підготовці вчителя початкових класів.

Первинна педагогічна освіта, за визнанням науковців і практиків, досі йде в фарватері шкільних перетворень. Наскільки шкільні зміни присутні, настільки вони динамічні і за ними не встигає практика вищої педагогічної освіти. Так, майбутній вчитель має одержати цілісне уявлення про нову школу: нові цілі, зміст, соціальний, психологічний портрет сучасного учня, який і в стабільні часи, за даними досліджень, мав змінений нестабільний характер. Це ж стосується структури початкової ланки, яка має відповідати базовим потребам дитини на кожному віковому мікроетапі з врахуванням змін організаційно-правових регулятивів освіти, спрямуванням на досягнення обов'язкових результатів шляхом введення Державних стандартів освіти.

Будь-яка система, в основу якої покладено стандарти, має давати простір для різних педагогічних підходів, роботи за варіативними програмами, підручниками тощо. Це, звичайно, ускладнює відповідну підготовку кадрів.

Мета аналітичного етапу дослідження — окреслити стан підготовки майбутнього вчителя до соціалізації молодшого школяра, розкрити нормативне, науково-методичне забезпечення цього процесу в шкільній освіті і можливості реалізації в системі підготовки вчителя.

Якщо оновлення традиційних шкільних предметів підхоплюється вузівськими спеціалістами ВНЗ й набуває логічного розгортання в структурі первинної і післядипломної педагогічної освіти, то інтегровані курси, що мають міждисциплінарний характер, губляться в навчальних планах ВНЗ, вони не мають традицій методичної підготовки кадрів вищої кваліфікації, оскільки не передбачено відповідних спеціальностей. Є ще безліч об'єктивних і суб'єктивних причин, що нанижуються не на користь освітніх галузей, які нормативно закріплені в Державних стандартах освіти і передбачають інтегрований зміст і комплексний різноплановий вплив на особистість учня. Це,

---

зокрема, постійні зміни кількості годин в навчальних планах, назви предметів тощо. Це стосується галузей «Громадянська та історична», «Соціальна та здоров'язбережувальна», а потім на їх базі предметів, які покликані забезпечити соціалізацію учнів, створити елементарну теоретичну базу для засвоєння різних видів соціального досвіду, розвивати вміння користуватися системою цінностей суспільства.

Водночас людина завжди потребує не лише найбільш загальних уявлень про світ, його структуру, закони й рушійні сили розвитку й функціонування, але й **визначення смислу свого життя й діяльності в світі**, співвідношення «я» з життям суспільства й людства.

Формування суб'єктної позиції учня, яка є домінуючою тенденцією в освіті, розглядаємо не тільки з точки зору досягнення цілей, але й в широкому соціокультурному контексті. Так, набуті учнем у навчанні здатності прогнозувати наслідки своєї поведінки, шукати нові способи розв'язування проблем, мати власну точку зору — переносяться потім на життєві обставини.

Тому стратегія соціалізуючого впливу передбачає збагачення формули: «засвоїти і активно відтворити» за рахунок створення умов для життєтворчості дитини, збереження її індивідуальності в педагогічному спілкуванні, культивування вибору свободи у прийнятті рішень.

Визнання компетентностей як соціально закріпленого освітнього результату вкупі з прагненням України інтегрувати в широкий освітній соціокультурний контекст потребують вироблення й інших особистісно-професійних якостей.

Зокрема це стосується рефлексивної компетентності вчителя. За М. Марусинець, завдяки самооцінці студенти беруть на себе відповідальність щодо власної професійної підготовки [5;].

Нормативне забезпечення початкової ланки освіти задає вектор її оновлення. Зокрема, прийнято я Національної рамки кваліфікації як «ключового інструменту» формування європейського освітнього простору на основі положень Болонської декларації дозволяє досягти збалансованих обсягів, напрямів змісту та якості освіти за всіма рівнями наскрізно і прозоро вибудувати рівні кваліфікації та дескрипторів (описів) до них, які передбачають вимоги до компетентностей на різних щаблях освіти — від 0 (дошкілля) до професійного вдосконалення.

Що стосується 1 рівня (початкової школи) з напрямку соціальна і громадянська компетентність, то передбачено такі результати:

Знання і розуміння. Знати й розуміти соціальні норми, громадянські обов'язки, навички співжиття і співпраці в суспільстві.

Застосування знань і розуміння. Застосовувати знання в різноманітних ситуаціях, що передбачають виконання соціальних ролей, узгодження власних потреб з потребами інших людей для уникнення конфліктів; використовувати моделі толерантної поведінки, і що відповідають чинному законодавству, спрямовані на виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади та держави загалом.

Формування суджень. Формувати оцінні судження щодо власної поведінки та поведінки інших.

Комунікаційні вміння. Виявляти здатність взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати і досягати спільних цілей.

Здатність продовжувати навчання. Прагнути до набуття індивідуального досвіду спілкування із соціальним оточенням; досліджувати зв'язки і залежності в соціальному середовищі; встановлювати залежність результату навчання від прикладених зусиль.

Автономність. Виявляти самостійність у прийнятті рішень щодо власної поведінки в соціумі.

Кваліфікаційні вимоги конкретизовані в інших документах, а саме: «Державних стандартах початкової загальної освіти» і «Навчальних програмах» для загальноосвітніх навчальних закладів 1- 4 класи з відповідних предметів інваріантної частини навчального плану.

Дослідники, Н.Ф. Голованова, Н.М. Лавриченко, І. Зарубінська характеризуючи соціальну компетентність як процес і результат соціалізації виділяють у його складі ряд взаємопов'язаних компонентів:

- *комунікативний*, який охоплює багатоманітність форм і способів здійснювати комунікацію в різних обставинах спілкування, передбачає здатність взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати і досягати спільних цілей;
- *пізнавальний* або *когнітивний* як система соціальних уявлень, узагальнених образів; розуміння доцільності соціальних знань, норм, і їх значення в житті суспільства;
- *поведінковий* — сфера діяльностей, моделей поведінки, які за своєю дитина і застосовує відповідно до правил, норм, звичаїв, приписів, своєрідних табу і застережень, які функціонують у суспільстві; узгодження власних потреб з потребами інших людей з метою уникнення конфліктів, застосування норм поведінки, які відповідають чинному законодавству і спрямовані на виконання громадянських обов'язків;

-
- *ціннісний*, що охоплює вибіркове ставлення дитини до цінностей суспільства, привласнення тих із них, які значущі для неї; формування оцінних суджень щодо власної поведінки та поведінки інших людей.

Соціалізація, яка здійснюється в спільній діяльності і спілкуванні, може відбуватися як в умовах стихійного впливу, так і в умовах освіти. Освіта справляє цілеспрямований вплив на вибір цінностей, норм поведінки, ідеалів. Вона постає одночасно і фактором, і засобом соціалізації. Цілі, методи і форми сучасної освіти, розвиваючись під впливом суспільного розвитку, визначились у межах гуманістичного напрямку. Особистісний підхід, який став серцевиною моделі особистісно орієнтованої освіти, відроджує суб'єктність, дає розуміння соціальності людини, гармонізує в освіті два істотно різних, і навіть протилежних процеси, — соціальний та індивідуальний.

У шкільній освіті, зокрема, початковій, соціалізуючий вплив здійснюється, як правило, через вкраплення спеціально відібраного змісту в інші предмети або шляхом створення окремого курсу, що значно підсилює цілеспрямованість цього процесу. Наявність предмета зумовлює необхідність формулювання змісту на засадах компетентнісного підходу і обумовлювати результати його засвоєння.

Під предметною компетентністю — розуміють багатокомпонентне утворення, сукупність ціннісних орієнтацій, знань, умінь, способів особистісної чи соціально значущої продуктивної діяльності щодо кола об'єктів відповідної науки. Формуються засобами навчального предмета як результат особистісного досвіду учня. Є проекцією на навчальний предмет компетенцій вищого рівня — загальнопредметних і ключових (Локшина О.І., Савченко О.Я).

Предметним полем для формування компетентностей є об'єкти реальної дійсності, що вивчає предметна галузь, загальнокультурні знання, ціннісні настанови, що зумовлюють соціальний досвід у цій галузі, фундаментальні проблеми, які розв'язує людство засобами певної науки, а також способи діяльності в даній галузі.

РОЗДІЛ III

ДИДАКТИЧНІ ВИМОГИ ДО КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО УРОКУ/ЗАНЯТТЯ

3.1. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ МЕТОДИКИ

Відзначимо, що зміст і методика предмета «Я досліджую світ» у сучасному варіанті ґрунтуються на компетентнісному підході як ключовому напрямі побудови освітньої системи України. З урахуванням напрацювань у цій сфері виформувалось розуміння компетентності як інтегрованого результату освіти, присвоєного особистістю, що передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування і розвиток умінь діяти, застосовувати досвід в проблемних умовах (коли, наприклад, неповні дані умови задачі, дефіцит інформації про щось, обмаль часу для розгорненого пошуку відповіді; коли невідомі причиново — наслідкові зв'язки, коли не спрацьовують типові варіанти рішення тощо). Саме тоді створюються умови для включення механізмів компетентності — здатності діяти в конкретних умовах і задіювати мотиви досягнення результату.

Багатоплановість впливів навколишньої дійсності на формування особистості школяра, особливості розвитку його пізнавальної, морально-вольової сфери обумовили вибір пріоритетів для організації змісту предмета. Зокрема, особливе місце тут відводиться змісту суспільствознавчого характеру, який 18 пов'язується з необхідністю орієнтувати учня на освоєння загальнолюдських цінностей у ставленні до матеріального і духовного шарів культури, спрямувати його активність на пізнання сутності речей, значення праці людей тощо.

Одночасно предмет «Я досліджую світ» мусить стати ядром виховного впливу на особистість дитини і бути органічно пов'язаним із системою знань, які передбачені іншими дисциплінами, програмою позакласної діяльності, що забезпечить різнобічність і перспективність навчання, виховання і розвитку молодших школярів.

Оригінальність змісту й методики предмета полягає у забезпеченні чуттєвої основи одержуваним знанням не тільки з цього предмета, але й інших предметів навчального плану.

Методична нестандартність має упередити перевантаження дітей, створити позитивний фон навчання, стимулювати появу інтересу дітей до пізнання соціального світу, себе й інших людей. Крім того, введення такого предмета допомагає розвантажити інші дисципліни від розв'язання питань, які не мають до них безпосереднього відношення (культура поведінки, правопорушення і відповідальність за них), дасть змогу сконцентрувати більше уваги на специфічних завданнях кожного предмета (формування обчислювальних навичок, оволодіння технікою читання, графікою письма ін.).

Україна, її державотворчі цінності, вироблення громадянських почуттів — ці елементи змісту є першорядними, що задають мету реалізації програми. Видатні постаті, відомі люди, патріотично спрямовані, що вміють переборювати життєві труднощі і йдуть до власної мети, — стають зразком для вироблення в учнів власних життєвих стратегій.

Сучасне розуміння поняття патріотизму, правильність якого підтверджується реальним життям у непростий для України час, полягає в акцентуванні на деяких його складниках: **діяльне і відповідальне ставлення до свого народу; настанови на взаємодію і духовну спільність з культурою своєї країни; інтерес до пізнання національної історії, шанобливе ставлення до символів держави; бажання підпорядковувати свою поведінку виконанню норм, правил, законів, встановлених у державі.**

У програмі предмета розгорнуто змістові блоки: **Людина; Людина серед людей; Людина в суспільстві; Людина і світ.** Кожна тема має наскрізний характер у 3 і 4 класах і відрізняється обсягом і складністю змісту.

Тема «**Людина**» вводить дитину в світ власного «Я», допомагає усвідомити неповторність кожної людини, зумовлює бажання й потребу пізнавати себе й навколишній світ за допомогою органів чуття, розуміння цінності людського життя і взаємин між людьми, які передбачають чесність, доброту, відповідальність тощо.

Ці поняття, які важко усвідомити молодшому школяреві в абстрактному вимірі, конкретизуються і розгортаються на змісті казок, історій, які доводять, що людина росте і розвивається в суспільстві, вона мислить, співчуває, навчається, творить.

Школа — це те місце, де набувають не лише грамоти, але й культури, працьовитості та ін., учні шукають відповіді на питання: навіщо людині вчитися; 19 додержання яких правил допомагає досягти успіхів; що визначає поведінку людини; які ролі в житті вона виконує (учень, дочка, син, сусід, товариш, громадянин та ін.); яким бути, щоб з тобою дружили.

Тема **«Людина серед людей»** дає змогу поставити дитину в різноманітні ситуації, де вона може вправлятись в культурі спілкування з різними людьми, адекватно реагувати на вчинки та слова своїх ровесників, батьків, сусідів, чужих людей.

Зміст теми дає можливість розширити словник мовного етикету учнів, урізноманітнити ситуації, у яких дитина може виявити навички поведінки з дорослими, ровесниками.

Крім того, змістове наповнення теми орієнтує на врахування інтересів оточуючих (рідних, ровесників, дорослих, старших), доброзичливе та уважне ставлення до них; формування вміння спілкуватися з іншими людьми (не перебивати співрозмовника; уміти висловлювати незгоду щодо його думки так, щоб він не образився; сприяє розвитку самооцінки власних дій та дій інших людей).

Усе це в сукупності має стати поштовхом до формування соціального досвіду учнів.

Соціальний розвиток потребує особливої уваги. Недостатньо ознайомити дитину з правилами поведінки й людського спілкування. Потрібно формувати її моральні якості, розвивати моральну стійкість до негативних і несприятливих умов, з якими вона може зустрітись в житті.

Тема **«Людина в суспільстві»** розширює й уточнює знання дітей про місце їхнього проживання, формує уявлення про Україну як незалежну державу, символи нашої держави, її місце серед незалежних країн; сприяє встановленню найпростіших зав'язків у суспільному оточенні на основі власних спостережень (якість пошитого костюма, випеченого хліба, збудованого будинку залежить від ставлення майстра, пекаря, будівельника до своїх обов'язків); ознайомлює учнів із найпростішими правами та обов'язками дитини, загальноновизнаними правами людини.

Тема **«Людина і світ»** уперше так цілеспрямовано розгортається в суспільствознавчому предметі початкової школи.

Школяреві важливо сконцентруватися на питаннях, які розширюють межі сприймання довкілля, виводять у широкий світ, який завжди приваблює незвідану загадковість. Цю особливість дитини чутливо

вловила Ліна Костенко: «В дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім — Батьківщина».

Програмовий зміст охоплює такі громадянські смисли: Україна на карті світу; різноманітність людства; відзначення пам'ятних дат в Україні та інших країнах тощо.

Учням важливо усвідомити, що об'єднує людей — ми всі різні, але однакові в прагненні до миру, добра і дружби.

На уроках з цієї теми є нагода доказово, на прикладах, обговорити питання різних звичаїв, традицій, особливо дитячих, а тому зрозумілих учням: як вітаються в інших країнах; що діти дарують одне одному на свято; як ровесники учнів початкових класів відзначають свята в інших країнах.

Кожна інформація про «інше» узгоджується зі своїм, знайомим. Такі паралелі дають змогу доходити спільних висновків про людину у світі, необхідність толерантного ставлення одне до одного заради спільного Дому людей і людства; відповідальності кожного за збереження рідної мови, культури, майстерності, які передаються від покоління до покоління.

У контексті компетентнісного підходу конкретні знання постають як засіб пізнання світу і життєтворчості, а не як кінцева мета. Тому основним завданням є забезпечення активної позиції учня у набутті особистісних цінностей. А через них — суспільно значущих.

Найпоказовішим для досягнення цілей компетентнісно орієнтованого підходу є відповідне дидактичне забезпечення уроку.

Адже саме в **уроці** сфокусовано розв'язання всіх пріоритетів: це і якість навчально-методичного забезпечення, і підготовленість учителя, повнота набору і адаптативність супроводжувального ресурсу в аспекті відповідності теоретичним засадам предмета, потребам і можливостям учнів.

Модернізація організаційних форм уроку на засадах компетентнісного підходу націлює вчителя на результати освітньої діяльності, тобто інструментальні (процесуальні) рішення мають бути спрямовані на досягнення прогнозованих результатів.

Пошуки ознак цікавого і результативного, тобто компетентнісно орієнтованого уроку, нерідко мають протилежні тенденції. Так, опитування вчителів показує, що, на думку багатьох, привабливий для учня урок не повинен бути регламентованим: це вільне спілкування учня з учителем, необмежене і нескуте. Однак навчально-виховний процес у початкових класах має виконувати свої специфічні функції першого

ступеня шкільного навчання. Це вимагає врахування особливостей уроку як основної форми навчання, результатом якого має стати формування якостей, що визначають уміння дітей вчитись: організованість, зібраність, наполегливість, відповідальність.

Водночас побудова уроку з позицій системно — діяльнісного підходу передбачає динамічність, гнучкість його структури, можливість швидкого реагування в різних навчальних ситуаціях.

Структура таких уроків характеризується нетрафаретним співвідношенням фронтальних, групових та індивідуальних форм роботи на уроці, вона відходить від стандартних частин, пізнання учнів рухається в напрямку постійного переплетення нових знань з раніше засвоєними. Помічено: урок шаблонний, одноманітний не тільки послаблює, але й руйнує пізнавальну активність учнів. Однак перебільшення ролі елементів зацікавлення на уроці може призвести до втрати його цілеспрямованості. Структура уроку потребує наявності обов'язкових елементів. Серед них, насамперед, постановка мети уроку, мотивування окремих його етапів, організація самостійної діяльності, оцінка і самооцінка результатів.

Кожен етап уроку, як в ансамблі, має свої виразні ознаки, і водночас, націлений на спільний результат.

На основі аналізу хроноструктури уроків у практиці роботи вчителів початкових класів виявлено залежність розподілу часу на уроці від педагогічної майстерності й досвіду роботи. З'ясувалося, що в значній кількості вчителів на уроці простежується неузгодженість темпу й ритму між роботою вчителя й учнів: учитель відчуває дефіцит часу, інструкції до завдань часто запізнілі, ступінь насиченості діяльності й спілкування дітей невисока. Вони стомлюються від нечіткості, стихійності уроку і «випадають» із навчальних ситуацій. Суб'єктивно такі уроки сприймаються учнями як тривалі й нудні.

В іншій частині вчителів уроки гранично насичені, об'єктивно організовані й чіткі. Але вчитель найчастіше звертається до директивних суджень і дій, що перетворює учнів у механічних, хоч і активних учасників навчального процесу. Урок ними переживається не як власна потреба, а як ззовні дана дія, як необхідність виконання формальних вимог.

І, нарешті, третя група — досвідчених творчих учителів. За хроноструктурою уроку їх можна схарактеризувати як представників випереджувального стилю. Їхня діяльність — гуманістично перетворювальна, що передбачає високу актуальність та інформаційну місткість реалізації цілей. Діяльність учнів ритмічна, здійснюється у відповідному до

їхньої підготовки темпі. На такому уроці учень живе справжнім, а не вимушеним життям. Він безперервно зайнятий; виконує те, що для нього цінне, значуще, зважає на перспективу. Завдяки актуальності переживань у дитини складається багатий індивідуальний досвід діяльності й стосунків, утворюються ціннісні настанови, потреби, інтереси.

Таким чином, часовий цикл взаємодії вчителя й учня на уроці, результатом якого має стати компетентність у певній сфері, містить такі структурні елементи: постановку інформаційно місткої й актуальної для учня мети; створення настанови на її реалізацію; план досягнення мети; засоби організації діяльності й стосунків, їх коригування з урахуванням індивідуального досвіду учнів; оцінку й самооцінку результатів.

Відобразимо таку структуру в табличному варіанті (Таблиця 3).

Конкретизуємо методичний зміст виділених етапів.

Кожен урок передбачає передусім варіант постановки *мети*. Учитель може її розширити або конкретизувати. Важливо, щоб мета була реалістичною, яка б спрямовувала учнів на досягнення зрозумілого, привабливого і посильного результату.

Компетентнісно орієнтоване спрямування освіти істотно змінює розуміння феномену цілі. Вона перестає мати форму стандарту освіченості або поведінки. Афективні цілі (співчувати, оцінювати), на відміну від когнітивних (знати, вміти), важко піддаються об'єктивації. Їх розробка і вербалізація становлять значні труднощі для практика.

Учені доводять, що мета, прийнята учнем, посилює мотивацію навчання, створює позитивний фон і утримується довше, у більшості випадків протягом усієї діяльності.

Таблиця 3

Дидактична структура компетентнісно орієнтованого уроку

Етап	Вимоги	Засоби
Цілепокладання	Мета розробляється у співвідношенні з обов'язковими результатами навчання, які піддаються вимірюванню	Вербалізація мети, настанови на важливість очікуваних результатів
Планування діяльності	Виявлення наявного життєвого досвіду учнів з навчальних тем	Спільне з учнями обговорення способів досягнення результатів. Обговорення дій, розподіл ролей, стимулювання участі кожного в спільній роботі

Технологічний	Вибір методів і форм, які відповідають цілям уроку	Групові форми діяльності; пробуючі дії; зміни ролей, їх випробування в зімітованих життєвих ситуаціях
Контрольно- оцінювальний	Створення ситуацій успіху	Рефлексивні вправи; Коригуючі дії, заохочення

Мета, яка нав'язана зовні і не сприйнята дитиною, наділена меншою мотиваційною силою, і молодший школяр швидко втрачає її.

Тому важливо після постановки мети передбачити етап її опрацювання. Зокрема, учні міркують про значення поставленої мети (навіщо; для чого потрібно); визначають способи досягнення мети (як; яким способом); передбачають можливі труднощі в її досягненні.

Після такої роботи логічним буде завершальний етап, коли учні співіднесуть мету з результатом, встановлять їх відповідність.

Чим молодший учень, тим частіше виникає потреба в підкріпленні мети діяльності, активізації внутрішніх сил дитини, переборенні пізнавальних труднощів. Учитель підтримує успіхи окремих учнів (учні аплодують відповідям; нагороджуються аплікаціями, листівками), перекидає своєрідний місточок до наступного етапу роботи, створює умови для того, щоб кожен упорався із завданням незалежно від індивідуального темпу роботи.

Повідомлення теми і мети уроку, крім суто інформаційного змісту, містить можливе використання мотиваційних спонук, настанови на роботу (*сьогодні на уроці ми зможемо переконатися, що негарно бути лукавим, нещирим та ін.*).

З огляду на сказане важливо використовувати методику, яка була б спрямована на усвідомлення учнями власної діяльності.

А саме:

1. учень вербалізує мету, поставлену вчителем (щось дізнатись, чогось навчитись);
2. міркує про її значення (навіщо і для чого це потрібно);
3. визначає (спочатку з учителем) способи досягнення мети (як роботи);
4. передбачає можливі труднощі;
5. оцінює відповідність мети результату.

Прийняття учнем мети, її усвідомлення може забезпечуватися вже випробуваними різноманітними прийомами: стаціонарні планшети «Сьогодні на уроці», наочний план уроку, (мотиваційна карта уроку, ді-

---

агностичні тести (про що б я хотів дізнатися на цьому уроці: що я знаю з теми, чого я не знаю, а хочу знати) та ін.

Послідовне мотивування кожного етапу уроку — необхідний засіб активізації дітей, збудження інтересу до навчальної діяльності. Адже чим молодший школяр, тим частіше виникає потреба в підкріпленні мети діяльності. активізації внутрішніх сил дитини в переборенні пізнавальних труднощів.

Для учителя ця вимога означає пошук опорних мотивів для конкретних учнів питань і проблем, завдяки яким може формуватись у кожному випадку власний смисл виучуваного.

Важливим засобом активізації процесу навчання на уроці можуть бути **ситуації успіху**. Мета цих ситуацій полягає в пошуку можливостей для посилення активуючої ролі різних форм оцінювання. Тривала апробація методики формування пізнавального інтересу дала змогу дійти певних висновків:

- настанова на якість роботи має передувати її виконанню і бути всебічно вмотивованою;
- під час уроку вчителю слід переконатися, що учні зрозуміли пояснення, працюють активно, привернути їхню увагу до досягнення результату;
- обговорення результатів роботи повинно бути стимулювальним і доброзичливим.

Гнучкість педагогічної позиції є однією з істотних умов проведення уроків предмета «Я досліджую світ», оскільки спілкування з молодшими школярами потребує від учителя великого динамізму, вміння перетворюватися, одночасно сприймати реакції всіх і кожного. Необхідно вчасно підтримувати успіхи дітей, сприяти результативному навчанню.

Як з'ясувалось у процесі спостережень, типовим недоліком у проведенні уроків є **зловживання словесними методами**, коли ефект засвоєння змісту пов'язується із добрим розтлумаченням норми. За такого розуміння пріоритетним стає слово. А має бути «менше вчителя» — «більше учня!» Діалог — це звернення до іншого, жива взаємодія, яка породжує партнерські стосунки.

Для вчителя важливим стає вміння розподіляти активність — свою власну і учнів шляхом розгортання різних видів діалогічних форм.

Домінуюча ж позиція вчителя знижує навчально-виховний ефект, не залишає часу на обдумування, нав'язує учням свою точку зору, ігнорує активність учня. Натомість і зміст, і методи його опрацювання мають

актуалізувати рефлексивні шари свідомості учня, спрямувати кожного прагнути більшого: більше знати, читати, уміти.

Сучасні дослідження вказують на особливості ритму й коливань усіх психічних процесів, які позначаються на працездатності учнів, потребують переключень інтенсивної розумової діяльності на розумово-м'язові процеси, на розрядку інтелектуального напруження, надання переваги емоційно-комунікативним діям. Крім того, досвідчений вчитель зважатиме на пізнавальне реагування учнів, добиратиме засоби підтримки пізнавальних інтересів.

Тривалі спостереження уроків, їх поелементний аналіз, зіставлення засобів впливу на пізнавальні орієнтації і реакції учнів дозволили з'ясувати: **найбільша пізнавальна активність учнів** спостерігається в ситуаціях безпосереднього спілкування з об'єктами навколишнього світу, практичних дій з предметами, використання життєвого досвіду дітей; у разі варіативності та незвичайності методів діяльності.

Пізнавальна активність молодших школярів **знижується** одноманітністю процесуальних характеристик навчання (особливо, якщо тривало використовуються методи слухового сприймання — бесіда, розповідь, опитування); перенасичення процесу емоційними, розважальними прийомами; неадекватністю рівня трудності пізнавального завдання можливостям учнів тощо.

Помічено: **стимулами** дитячої активності на уроці є: успіх, заохочення, можливість продемонструвати знання, життєвий досвід; мати престижну роль у грі, у спілкуванні; ситуації проведення дослідів, можливість маніпулювати предметами, діяти з ними.

Натомість **гальмує** дитячу активність роль пасивного слухача; повторюваність змісту; одноманітність методичних прийомів: коли не заохочують; не питають; використання недоступної інформації, неадекватної трудності задачі.

Тому стратегія педагогічного впливу в координатах компетентнісного підходу передбачає збагачення формули: «засвоїти і активно відтворити» за рахунок створення умов для життєтворчості дитини, забезпечення її індивідуальності в спілкуванні, культивування вибору свободи у прийнятті рішень.

Скажімо, компетентнісна освіта на чільне місце висуває життєві ситуації, контекст, в якому учень, студент виявить свою обізнаність. Навчальні завдання ставляться так, як функціонують проблеми у житті і передбачають відповідне застосування на практиці. Зокрема, виправдовує себе розгляд світу і його подій з різних точок зору, з різних ро-

---

льових позицій: свідка подій; учасника; того, хто сумнівається; того, хто не сумнівається; історика; учня; вчителя; директора та ін.

Постійна зміна ролей зумовлює широту поглядів на світ людей, вчинків, поведінки, дозволяє їх розглядати як взаємозумовлені, залежні одне від одного, створює умови для координації різних позицій.

Важливо всіляко заохочувати звернення учня до власного «Я», до використання життєвого досвіду, до проб, подолання труднощів, творення нового знання.

Таким чином, в методиці компетентнісно орієнтованого уроку/заняття мають бути зреалізовано умови і ситуації, які зумовили б потребу учня застосовувати одержані програмові знання, уміння в соціальній практиці.

3.2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКТ З ПРЕДМЕТА «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ РЕСУРС КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО УРОКУ

Нова реальність породжує запит на спеціальне науково-методичне супроводження навчального процесу, несуперечливого за змістом, яке охоплює відповідність форм, технологічних процедур, заходів, спрямованих на вияв формування ключових і предметних компетентностей учнів.

Помічено: поява комплектів, додаткових матеріалів для диференціації навчального процесу, тестового та інших видів контролю, поурочних розробок уроків спонукають учителів до пасивного очікування готових рекомендацій, методичних настанов.

У нашому випадку **інноваційним** стає науково-методичний **супровід**, який на відміну від готових для використання рішень передбачає спеціальний вид допомоги суб'єкту, спрямований на запобігання та подолання проблем професійної діяльності.

Суттєвою ознакою такої допомоги є партнерська суб'єкт — суб'єктна взаємодія, надання можливостей для співтворчості учасників навчального процесу.

Ефективність такого виду супроводження комплексів науково-методичного забезпечення обґрунтовано в працях Кодлюк Я.П., Савченко О.Я., апробовано авторами підручників, навчально-методичних посібників Інституту педагогіки НАПН України в процесі моніторингу впровадження напрацювань (Бурда М.І., Буринська Н.М., Величко Л.П., Головка М.В., Гупан Н.М., Онопрієнко О.В., Пометун О.І, Савченко О.Я., Топузов О.М), а також вченими і методистами системи ІППО (Сорочан М.М., Тимошко Г.М.), що дало змогу обґрунтувати структуру

ру цього процесу, визначити його етапність, форми презентації, визначення ефективності.

Нерідко інновації розглядаються як опозиційне протистояння щодо традицій. Водночас відомо, що розвиток існує там, де нове перериває існування попереднього, вбираючи в нього все позитивне й життєздатне.

Нове, що виникає, не може ствердити себе без заперечення і без збереження минулого. Минуле завжди бере участь у творенні сучасного, забезпечуючи зв'язок між ними, своєрідну соціальну естафету на ціннісній основі.

Як відомо, інновації завжди визрівають в надрах наявних суперечностей. Таким **суперечностями**, у межах досліджуваного процесу встановлено:

- розрив у часі між темпами теоретико-методологічних напрацювань в сфері компетентісно орієнтованої освіти і розробленням відповідного навчально-методичного супроводу;
- неузгодженість між цілями забезпечення компетентісного підходу і їх реалізацією на рівні навчального предмета, на рівні навчального матеріалу; на рівні процесу навчання;
- невідповідність теоретичного обґрунтування компетентісного підходу в навчанні і якості ресурсного забезпечення цього процесу;
- випереджувальним характером упроваджень навчально-методичного ресурсу в практику роботи і підготовкою вчителя у ВНЗ, яка нерідко перебуває в фарватері шкільних перетворень.

З метою цілеспрямованості процесу ресурсного забезпечення компетентісно орієнтованого уроку з предмета «Я досліджую світ», усунення виявлених суперечностей здійснювався моніторинг реалізації підготовленого супроводу, вивчалися методичні утруднення, відповідно коригувались експериментальні матеріали.

Безумовно, робота з учителями враховувала дані констатувального вивчення їхньої готовності до формування соціальної компетентності в молодших школярів і відповідно спрямовувалась на оволодіння його компонентами: комунікативним, когнітивним, поведінковим, ціннісним.

Результати діагностувальної частини дослідження, які становили **перший етап**, показали в цілому невисокий рівень усвідомлення вчителями значущості соціальної компетентності в структурі особистості школяра і недостатній рівень оволодіння методичними прийомами його формування. Варто зазначити, що перші зримі успіхи в процесі педагогічної взаємодії, спостереження уроків-майстрів, зорієнтованих на компетентісно

орієнтоване забезпечення навчально-виховного процесу, відчутно змінили ставлення вчителів-експериментаторів до формувальної діяльності.

Тільки після того, як учасники семінарів, дискусій відчували потребу в експериментальній роботі, ініціативно поставились до факту дослідження, необхідності оволодіння прийомами діагностики соціальної компетентності, методикою керівництва його формуванням, вони мали змогу стати вчителями-експериментаторами.

Метою **другого етапу** була реалізація педагогічно обґрунтованої системи формування соціальної компетентності молодших школярів на уроках з предмета «Я досліджую світ». Для проведення формувального експерименту було розроблено матеріали для вчителів та учнів:

- навчальні програми;
- календарно-тематичне планування змісту предмета;
- підручники;
- методичні рекомендації до уроків предмета «Я досліджую світ»;
- методичні і навчальні посібники;
- наочність для учнів.

У навчально-методичних матеріалах охарактеризовано пізнавальний матеріал кожного заняття й розкрито можливі види діяльності, спрямовані на його засвоєння, які об'єктивували визначені умови формування соціальної компетентності учнів.

Цей період був тривалим, за час його проведення і було підготовлено навчально — методичне забезпечення навчального процесу. Він супроводжувався безперервним відстеженням якості підготовлених матеріалів, їх апробації в різних умовах навчання.

На **третьому**, завершальному етапі, аналізувались проміжні дані.

Розглянемо процес експериментальної роботи.

Зазначимо, що вихідною умовою для переорієнтації навчання на компетентнісні засади є **врахування специфіки предмета** і провідної діяльності, яку він забезпечує. З цього погляду опрацьовувались теоретичні засади предмет «Я досліджую світ»: його цільове призначення мета, завдання, змістові і процесуальні характеристики.

Позначимо питання, які опрацьовувались з учителями-експериментаторами. На основі стимулювання зворотнього зв'язку акцентувалась увага на сутності компетентнісного підходу в змісті предмета і його технологічних характеристиках.

Уведення у навчальний план предмета «Я досліджую світ» забезпечується цілеспрямований соціальний розвиток молодших школярів у відповідності з метою, яка зазначена в Законі України «Про загальну

середню освіту» (1999р.). Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) — 2001р.

На нормативному рівні зміст предмета узгоджується також з Європейським напрямом реформування освіти в Україні, зокрема, дискрипторами (описами) вимог до кінцевих результатів початкової освіти на засадах компетентного підходу.

Цільове призначення названого предмета — організувати адекватне освоєння дитиною молодшого шкільного віку реального світу у його зв'язках і залежностях, створити теоретичну базу для практичної діяльності учнів, їхнього різнобічного розвитку.

Відзначимо, що зміст і методика предмета «Я у світі» у сучасному варіанті ґрунтуються на компетентному підході як ключовому напрямі побудови освітньої системи України. З урахуванням напрацювань у цій сфері виформувалось розуміння **компетентності як інтегрованого результату освіти**, присвоєного особистістю, що передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування і розвиток умінь діяти, застосовувати досвід в проблемних умовах (коли, наприклад, неповні дані умови задачі, дефіцит інформації про щось, обмаль часу для розгорненого пошуку відповіді; коли невідомі причинно — наслідкові зв'язки, коли не спрацьовують типові варіанти рішення тощо). Саме тоді строюються умови для включення механізмів компетентності і- здатності діяти в конкретних умовах і задіювати мотиви досягнення результату.

Багатоплановість впливів навколишньої дійсності на формування особистості школяра, особливості розвитку його пізнавальної, морально-вольової сфери обумовили вибір пріоритетів для організації змісту предмета. Зокрема, особливе місце тут відводиться змісту суспільствознавчого характеру, який пов'язується з необхідністю орієнтувати учня на освоєння загальнолюдських цінностей у ставленні до матеріального і духовного шарів культури, спрямувати його активність на пізнання сутності речей, значення праці людей, засвоєння поведінкових еталонів.

Теоретичні засади формування змісту предметів суспільствознавчого характеру обґрунтовані дослідниками цієї галузі, яка реалізується на наступних рівнях шкільної освіти (основна, старша школа)

Оскільки зміст предмета «Я досліджую світ» має об'єктивно міжпредметний характер, у його конструюванні важливо було забезпечити самостійне значення, оригінальний зміст, який би не дублював соціального й науково-пізнавального матеріалу інших навчальних предметів.

Одночасно предмет «Я досліджую світ» мусить стати ядром виховного впливу на особистість дитини і бути органічно пов'язаним із системою

знань, які передбачені іншими дисциплінами, програмою позакласної діяльності, що забезпечить різнобічність і перспективність навчання і виховання, розвитку молодших школярів.

Оригінальність змісту й методики предмета полягає у забезпеченні чуттєвої основи одержуваними знаннями не тільки з цього предмета, але й інших предметів навчального плану.

Методична нестандартність має упередити перевантаження дітей, створити позитивний фон навчання, стимулювати появу інтересу дітей до пізнання соціального світу, себе й інших людей. Крім того, введення такого предмета допомагає розвантажити інші дисципліни від розв'язання питань, які не мають до них безпосереднього відношення (культура поведінки, правопорушення і відповідальність за них), дасть змогу сконцентрувати більше уваги на специфічних завданнях кожного предмета (формування обчислювальних навичок, оволодіння технікою читання т, графікою письма ін.).

Наша участь у розробці варіантів предметів суспільствознавчого характеру («Ознайомлення з навколишнім світом», «Я досліджую світ») дозволила обумовити вимоги до компонентів навчального процесу — цілей і завдань, відбору змісту, форм і методів, засобів стимулювання навчальної діяльності, планування і аналізу досягнутих результатів, тобто визначити **принципи** або узагальнення нормативного характеру, які поширюються на всі предмети освітньої галузі «Суспільствознавство», і більш конкретні часткові положення (**критерії**), які уточнюють теоретичні вихідні для відбору змісту в зв'язку з віковими можливостями учнів, є своєрідним «мостом, який з'єднує теоретичні уявлення з педагогічною практикою».

Зокрема:

- *принцип відповідності соціокультурних пріоритетів і цінностей суспільства особистісній формі їх існуванню.* Це означає, що місце, роль, склад освітньої галузі необхідністю гармонізувати з державними нормативами і особистісним інтересом дитини. Важливо створити умови для повноцінного присвоєння функцій особистості в соціумі, забезпечити творчий характер діяльності, посилити мотивацію навчання. Звідси — потреба охопити в зміст елементи, які передбачають не тільки узагальнену систему знань про навколишній світ і місце в ньому людини, відповідні способи діяльності, але й досвід особистісного ставлення до системи цінностей суспільства, зокрема, етнічних, загальнонаціональних, загальнолюдських;
- *принцип єдності змістової і процесуальної сторін навчання* означає врахування специфіки діяльності молодших школярів, що вимагає забезпечення чуттєвої опори для засвоєння змісту, організацію

активного спілкування дітей з соціальним і природним оточенням, накопичення досвіду ціннісного ставлення до навколишнього;

- *принцип структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування* в русі від загальних і часткових, далі — до конкретних форм реалізації в процесі навчання. Відповідно визначення змістового наповнення галузі вимагає взаємопов'язаного вирішення загальної проблеми конструювання базового змісту початкової ланки освіти, взаємозв'язок із усіма його компонентами.

Своєю чергою, дидактико-методична організацію виділеного фактичного матеріалу з предмета «Я досліджую світ» визначено на таких принципах:

- *принцип концентризму* дав можливість зв'язувати відоме і невідоме, поступово ускладнювати навчальний матеріал, розвивати, розширювати, систематизувати уявлення дітей про явища реального світу; набувати досвіду взаємин з іншими людьми, вправляти у певних уміннях і навичках;
- *принцип послідовності* у залученні матеріалу дозволив поступово накопичувати враження у кількох напрямках і з різних джерел, вести дітей від локальних і часткових до тематичних узагальнень
- *принцип від простого до складного, від відомого до маловідомого* дав можливість поступово розширювати, збагачувати зміст матеріалу кожної теми, забезпечувати поетапність у формуванні понять, уявлень
- *принцип здійснення зв'язку змісту з навколишнім життям.* Йому відводиться в координатах компетентнісного підходу особливо важливе місце, тому що обмеженість життєвого досвіду дітей вимагає постійного залучення й аналізу життєвих вражень, використання набутого досвіду в різноманітних умовах;
- *принцип забезпечення емоційності* в засвоєнні навчального матеріалу передбачає виклик і зміцнення різноманітних проявів емоцій у процесі засвоєння змісту, реалізацію почуття у вчинках, у діяльності;
- *принцип активності і самостійності* учнів в оволодінні програмним матеріалом є основою для забезпечення свідомості засвоєння змісту, доцільності організації елементарної пошукової діяльності.

У результаті теоретико-методичних пошуків **змістове** наповнення предмета «Я у світі» сформовано таким чином, щоб зосередить учнів на усвідомленні суті взаємовідносин людини і суспільства, набутті демократичних цінностей, адекватному випробовуванні різноманітних соціальних ролей, засвоєнні поведінкових еталонів.

Таким чином, зміст предмета відображає такі **види знань**, результатами опрацювання яких є набуття громадянських цінностей:

- про навколишній світ у взаємозв'язку компонентів «Я — людина», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина і світ»;
- про способи пізнавальної та практичної діяльності, встановлення необхідності знати державну мову, шанувати символи держави. Засвоєння моделей поведінки, які відповідають законодавству України враховують інтереси і потреби громадян, передбачають повагу і взаєморозуміння між людьми.
- оцінні знання, про норми ставлення до явищ життя (учень розпізнає вчинки за критерієм патріотичних вимірів, аргументує переваги громадянських вчинків — участь у волонтерських зводах тощо).

Україна, її державотворчі цінності, вироблення громадянських почуттів — ці елементи змісту є першорядними, що задають мету реалізації програми. Видатні постаті, відомі люди, патріотично спрямовані, що вміють переборювати життєві труднощі і йдуть до власної мети, — стають зразком для вироблення в учнів власних життєвих стратегій.

Програмою передбачено питання, що сприяють оволодінню дітьми історико-культурним досвідом українців, формуванню національної самосвідомості, кращих рис характеру нашого народу: доброта, милосердя, щедрість, доброзичливість, скромність, працьовитість тощо; толерантному ставленню до інших поглядів, культур, звичаїв.

Тема «**Людина і світ**» уперше так цілеспрямовано розгортається в суспільствознавчому предметі початкової школи.

Школяреві важливо сконцентруватися на питаннях, які розширюють межі сприймання довкілля, виводять у широкий світ, який завжди приваблює незвідану загадковість. Цю особливість дитини чутливо вловила Ліна Костенко: «В дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім — Батьківщина».

Програмовий зміст теми охоплює такі громадянські смисли: Україна на карті світу; різноманітність людства; відзначення пам'ятних дат в Україні та інших країнах тощо.

Учням важливо усвідомити, що об'єднує людей — ми всі різні, але однакові в прагненні до миру добра і дружби.

На уроках з цієї теми є нагода доказово, на прикладах, обговорити питання різних звичаїв, традицій, особливо дитячих, а тому зрозумілих учням: як вітаються в інших країнах; що діти дарують одне одному на свято; як ровесники учнів початкових класів відзначають ті ж свята, що й у інших країнах.

Кожна інформація про «інше» узгоджується зі своїм, знайомим. Такі паралелі дають змогу доходити спільних висновків про людину у світі, необхідність толерантного ставлення одне до одного заради спільного

Дому людей і людства; відповідальності кожного за збереження рідної мови, культури, майстерності, які передаються від покоління до покоління.

Отже, крім раціонально-понятійних компонентів, у змісті широко представлено емоційні, що передбачають оцінну діяльність учнів, вибіркоче ставлення до об'єкта діяльності, самовираження, самооцінку, відгук на почуте і побачене тощо.

У контексті компетентнісного підходу конкретні знання постають як засіб пізнання світу і життєтворчості, а не як кінцева мета. Тому основним завданням є забезпечення активної позиції учня у набутті особистісних цінностей. А через них — суспільно значущих.

Формування суб'єктної позиції учня, яка є домінуючою тенденцією в освіті, розглядаємо не тільки з точки зору досягнень цілей, але в широкому соціокультурному контексті. Так, набуті учнем у навчанні здатності прогнозувати наслідки своєї поведінки, шукати нові способи розв'язання проблем. мати власну точку зору — переносяться потім на життєві обставини.

Складність поставлених завдань визначає різні умови їх розв'язання. У науці й практиці склалися апробовані моделі соціалізації школяра. Зокрема:

- **предметно-тематична**, що передбачає введення в навчальний план спеціального предмета або курсів; його тематичну організацію;
- **міжпредметна** ґрунтується на виділенні в різних програмах міжпредметних завдань, що разом становлять певну цілісність;
- **інституційна**, коли спеціально моделюється весь стиль навчання, проживання в школі, політика самоуправління; створення шкільної республіки;
- **проектна** (розробка соціальних проектів);
- так званого «**доміно**» (сценарії, апробації в різних школах).

Предметно-тематична організація змісту допомагає школяреві найбільш цілеспрямовано розглянути себе у взаємозв'язку і взаємозумовленні з іншими компонентами світу в системах:

- я — я
- я — інша людина
- я — суспільство
- я — світ.

Під час обговорення викладених вище теоретичних засад вченим ставили питання про наявність подібних предметів в інших країнах, їх методичне спрямування.

Зарубіжні аналоги предмета «Я досліджую світ»

У зарубіжних країнах, зокрема країнах-лідерах в освітній сфері, великого значення надають цілеспрямованому вектору соціалізації. Для прикладу наведемо питому вагу суспільствознавчих предметів у навчальних планах початкової школи деяких із них.

Провідними цілями соціалізації у західноєвропейських країн є розвиток комунікативних та групових навичок поведінки школярів, нормування та коригування уявлень про себе та навколишній світ, (О. Локшина, М. Мадєєва, А. Сбруєва).

Таблиця 4

Предмети суспільствознавчого характеру в навчальних планах початкової школи зарубіжних країн

Країна/предмет	Кількість годин	клас				
1	2	3				
Австрія	1	2	3	4	5	
Релігієзнавство	2	2	2	2		
Місцева історія, географія, біологія	3	3	3	3		
Бельгія (німецькомовна)						
Суспільствознавство	3,5	3,5	4,5	4		
Бельгія (франкомовна)						
Релігієзнавство /моральне виховання	2	2	2	2		
Громадянська освіта			1	1		
Болгарія						
Моя батьківщина	1					
Людина і суспільство			1,5	1		
Історія цивілізації					2	
Географія та економіка					1,5	
Греція						
Релігієзнавство/етика			2	2		
Освіта про довкілля	4	4	3	3		
Данія						
Християнознавство (год на рік)		1	0,5	0,5		
Суспільствознавство						
Історія			0,5			
Ірландія						
Світське виховання не менше 4 год день						
СПД (суспільствознавчі та природничі дисципліни, що містять науку про довкілля, — історія, географія, природознавство)	3 (для скороченого дня 2,15)					

СОЗ (соціальний і персональний розвиток, наука про здоров'я)	0,3				
Іспанія					
Довкілля (природний, соціальний та культурний аспекти)		175 на рік	170 на рік		
Релігієзнавство / культурні заходи		105 на рік	105 на рік		
Італія					
Історія 1 год					
Релігієзнавство		1	1	1	
Німеччина (варіант 1)					
Релігієзнавство	2	2	2	2	
Німеччина та світ	17	17	4	4	
Відкриваючи світ	19	3	4	4	
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії					
Релігієзнавство/ моральне виховання, особистісний та соціальний розвиток учня, формування здорового способу життя	не менше 15% рекомендованого часу				
Чеська республіка					
Людина та навколишній світ	Мінімальна кількість годин на всі класи ¹²				
Швеція					
Домашня та споживча економіка	118—загальна кількість годин на рік у всіх класах				
Географія, історія, релігієзнавство, громадянознавство (можуть викладатись окремо, або інтегровано)	800—загальна кількість годин на рік у всіх класах				

За даними дослідників зарубіжного досвіду у названих вище країнах визначено основні напрями соціалізації школярів за такими параметрами:

- особистісний;
- соціально-груповий;
- політично-правовий;
- економічний;
- екологічний;
- універсальний.

Провідними цілями соціалізації у західноєвропейських країн є розвиток комунікативних та групових навичок поведінки школярів, нормування та коригування уявлень про себе та навколишній світ.

Як бачимо, аналіз зарубіжного досвіду показує, що в школах багатьох країн світу є близькі за назвами і цілями курсу. У Росії це ЧПО (человек, природа, общество), у Сполучених Штатах — «Наука» (за програмою «Перші кроки»), у Болгарії — «Родинознание», а в Польщі — «Про все» та ін..

У школах США, які працюють за філософською програмою «Перші кроки», курс «Наука» викладається швидше як модель пошуку, а не низка фактів для запам'ятовування. У процесі засвоєння змісту учні відшліфовують свої здібності критично мислити, спостерігати, ясно і впевнено висловлювати судження.

Автори програми «Найперша наука» (Чехія) вбачають специфіку такого предмета в тому, що його зміст інтегрує міжпредметні зв'язки як у змісті, так і в методиці початкового навчання.

Найефективнішим для досягнення цілей дослідження на цьому етапі стали **спостереження уроків**, їх **обговорення** вчителями, **виявлення** вразливих точок зіткнення поглядів на його адекватне ресурсне забезпечення.

Адже саме в **уроці** сфокусовано розв'язання всіх названих вище суперечностей: це і якість навчально — методичного забезпечення, і підготовленість учителя, повнота набору і адаптативність супроводжувального ресурсу в аспекті відповідності теоретичним засадам предмета, потребам і можливостям учнів.

Модернізація організаційних форм уроку на засадах компетентнісного підходу націлює вчителя на **результати** освітньої діяльності, тобто інструментальні (процесуальні) рішення мають бути спрямовані на досягнення прогнозованих результатів.

Пошуки ознак цікавого і результативного, тобто компетентнісно орієнтованого уроку, як показує дослідження, нерідко мають протилежні тенденції. Так, опитування вчителів показує, що, на думку багатьох, привабливий для учня урок не повинен бути регламентованим: це вільне спілкування учня з учителем, необмежене і нескуте. Однак навчально-виховний процес у початкових класах має виконувати свої специфічні функції першого ступеня шкільного навчання. Це вимагає врахування особливостей уроку як основної форми навчання, результатом якого має стати формування якостей, що визначають уміння дітей вчитись: організованість, зібраність, наполегливість, відповідальність.

Водночас побудова уроку з позицій системно-діяльнісного підходу передбачає динамічність, гнучкість його структури, можливість швидкого реагування в різних навчальних ситуаціях.

Структура таких уроків характеризується нетрафаретним співвідношенням фронтальних, групових та індивідуальних форм роботи на уроці, вона відходить від стандартних частин, пізнання учнів рухається в напрямку постійного переплетення нових знань з раніше засвоєними. Помічено: урок шаблонний, одноманітний не тільки послаблює, але й руйнує пізнавальну активність учнів. Однак перебільшення ролі елементів зацікавлення на уроці може призвести до втрати його цілеспрямованості. Структура уроку потребує наявності обов'язкових елементів. Серед них, насамперед, постановка мети уроку, мотивування окремих його етапів, організація самостійної діяльності, оцінка і самооцінка результатів.

Кожен етап уроку, як в ансамблі, має свої виразні ознаки, і водночас, націлений на спільний результат.

На основі аналізу хроноструктури уроків у практиці роботи вчителів початкових класів виявлено залежність розподілу часу на уроці від педагогічної майстерності й досвіду роботи. З'ясувалося, що в значній кількості вчителів на уроці простежується неузгодженість темпу й ритму між роботою вчителя й учнів: учитель відчуває дефіцит часу, інструкції до завдань часто запізнілі, ступінь насиченості діяльності й спілкування дітей невисока. Вони стомлюються від нечіткості, стихійності уроку і «випадають» із навчальних ситуацій. Суб'єктивно такі уроки сприймаються учнями як тривалі й нудні.

В іншій частині вчителів уроки гранично насичені, об'єктивно організовані й чіткі. Але вчитель найчастіше звертається до директивних суджень і дій, що перетворює учнів у механічних, хоч і активних учасників навчального процесу. Урок ними переживається не як власна потреба, а як ззовні дана дія, як необхідність виконання формальних вимог.

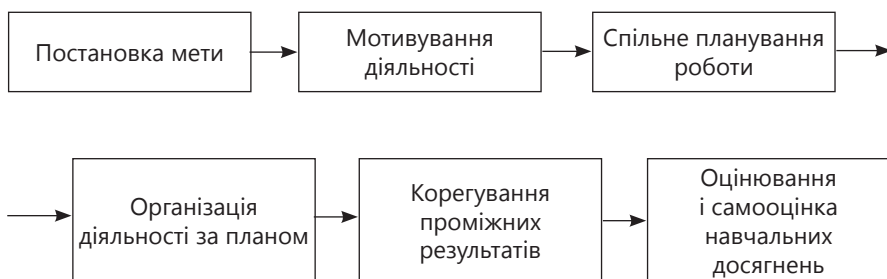
І, нарешті, третя група — досвідчених творчих учителів. За хроноструктурою уроку їх можна схарактеризувати як представників випереджувального стилю. Їхня діяльність — гуманістично перетворювальна, що передбачає високу актуальність та інформаційну місткість реалізації цілей. Діяльність учнів ритмічна, здійснюється у відповідному до їхньої підготовки темпі. На такому уроці учень живе справжнім, а не вимушеним життям. Він безперервно зайнятий; виконує те, що для нього цінне, значуще, зважає на перспективу. Завдяки актуальності переживань у дитини складається багатий індивідуальний досвід діяльності й стосунків, утворюються ціннісні настанови, потреби, інтереси.

Таким чином, було встановлено, що часовий цикл взаємодії вчителя й учня містить такі структурні елементи: постановку інформаційно місткої й актуальної для учня мети; створення настанови на її реаліза-

цію; план досягнення мети; засоби організації діяльності й стосунків, їх коригування з урахуванням індивідуального досвіду учнів; оцінку й самооцінку результатів.

Схематично це виглядає таким чином:

Схема 1

Відобразимо таку структуру в табличному варіанті з конкретизацією змісту етапів.

Таблиця 5

Методична структура компетентісно орієнтованого уроку

Етап	Вимоги	Засоби
1	2	3
Цілепокладання	Мета розробляється у співвідношенні з обов'язковими результатами навчання, які піддаються вимірюванню	Вербалізація мети, настанови на важливість очікуваних результатів.
Планування діяльності	Виявлення наявного життєвого досвіду учнів з навчальних тем	Спільне з учнями обговорення способів досягнення результатів. Обговорення дій, розподіл ролей, стимулювання участі кожного в спільній роботі.
Технологічний	Вибір методів і форм, які відповідають цілям уроку	Групові форми діяльності; пробуючі дії; зміни ролей, їх випробування в зімітованих життєвих ситуаціях.
Контрольно-оцінювальний	Створення ситуацій успіху	Рефлексивні вправи; Коригуючі дії, заохочення.

Схарактеризуємо методичний зміст виділених етапів.

Сучасні дослідження вказують на особливості ритму й коливань усіх психічних процесів, які позначаються на працездатності учнів, потребують переключень інтенсивної розумової діяльності на розумово-м'язові процеси, на розрядку інтелектуального напруження, надання переваги емоційно-комунікативним діям. Крім того, досвідчений вчитель зважатиме на пізнавальне реагування учнів, добиратиме засоби підтримки пізнавальних інтересів.

Так, з огляду на коротку тривалість активної уваги молодших школярів важливо забезпечувати доцільну **зміну видів діяльності**. Це допомагає зосередити увагу учнів на розв'язуванні навчальних завдань, виконанні пізнавальних дій, запобігає їх втомлюваності, появи гіподинамії; дає змогу урізноманітнювати діяльність, підтримати до неї інтерес. Із цією метою широко використовується *різноманітне унаочнювання*, що відповідає особливостям чуттєвого сприймання навколишнього світу дітьми молодшого шкільного віку.

Тривалі спостереження уроків, їх поелементний аналіз, зіставлення засобів впливу на пізнавальні орієнтації і реакції учнів дозволили з'ясувати: **найбільша пізнавальна активність** спостерігається в ситуаціях безпосереднього спілкування з об'єктами навколишнього світу, практичних дій з предметами, використання життєвого досвіду дітей; у разі варіативності та незвичайності методів діяльності.

Пізнавальна активність молодших школярів **знижується** одноманітністю процесуальних характеристик навчання (особливо, якщо тривало використовуються методи слухового сприймання — бесіда, розповідь, опитування); перенасичення процесу емоційними, розважальними прийомами; неадекватністю рівня трудності пізнавального завдання можливостям учнів тощо.

Помічено: **стимулами** дитячої активності на уроці є: успіх, заохочення, можливість продемонструвати знання, життєвий досвід; мати престижну роль у грі, у спілкуванні; ситуації проведення дослідів, можливість маніпулювати предметами, діяти з ними.

Натомість **гальмує** дитячу активність роль пасивного слухача; повторюваність змісту; одноманітність методичних прийомів: коли не заохочують; не питають; використання недоступної інформації, неадекватної трудності задачі.

У змісті, методиці, мотиваційному забезпеченні названого вище предмета зберігається наступність між класами. Але в кожному із зазначених компонентів є особливі аспекти реалізації. Адже мають вра-

---

ховуватися зростаючі інтелектуальні можливості учнів у засвоєнні і перетворенні інформації соціального спрямування, набутий емоційний досвід в оцінці фактів, подій, явищ навколишнього життя, стан вольової регуляції поведінки як основи привласнення учнями суспільних та морально-правових норм.

Формування особистісно значущої картини світу здійснюється за рахунок максимальної опори на життєвий досвід, який розвивається у процесі взаємодії учня з навколишнім світом. Це стає можливим лише за умови створення такого соціокультурного середовища, в якому учні мають змогу пропустити через себе норми, приписи, правила, які прийняті в суспільному житті.

Тому стратегія соціалізуючого впливу в координатах компетентнісного підходу передбачає збагачення формули: «засвоїти і активно відтворити» за рахунок створення умов для життєтворчості дитини, забезпечення її індивідуальності в педагогічному спілкуванні, культивування вибору свободи у прийнятті рішень.

Переорієнтація на компетентнісний підхід змінює всі складники освітнього процесу, які мають бути адекватно відображені в підручнику і супровідних матеріалах комплексів. Адже кардинально змінюються всі складові — мета, зміст, система оцінювання, тип педагогічної взаємодії.

З погляду компетентнісного підходу, **цілі навчання** стають реалістичнішими, осмислюються учнями і стають їхніми власними цілями заради досягнення зрозумілого, привабливого і посильного результату.

Зміцнюються і розширюються пізнавальна мотивація учнів шляхом розвитку інтелектуальних переживань учня, підтримки успіху; через особистісно орієнтований зміст навчання, задоволення потреби в пошуку нової інформації; створення ситуацій пізнавальних утруднень, диференційованого використання мотиваційних спонук залежно від характеристик уміння вчитися.

Зміст освіти стає функціональнішим, розглядається на міжпредметному рівні. Він включається в соціальний контекст, спрямовується на набуття пізнавального і життєвого досвіду.

Змінюються форми і методи організації навчання — вони набувають діяльнісного характеру, передбачають вироблення самостійності у застосуванні програмового змісту. Широко застосовуються групові форми навчальної роботи з метою вироблення навичок партнерської взаємодії і співробітництва.

Це, як у В. Сухомлинського, уроки-подорожі в світ природи і людської праці, різноманітна пошукова і дослідна робота, участь у народних і

державних святах, відвідування храмів, музеїв, перегляд телевізійних передач, читання художньої літератури, зустрічі з цікавими людьми тощо.

Оцінювання навчальних досягнень передбачає наявність доказів компетентності учня в певній сфері. Це не лише обсяг інформації про об'єкт пізнання, її якість (знання конкретних фактів, правил чи зв'язків і залежностей), але й рівень рефлексивності в самооцінці результатів, активність у їх набутті, вияв інтересу до пізнання; надання переваги заняттям, які можна здобути самостійно; прагнення до успіху.

Скажімо, компетентнісна освіта на чільне місце висуває життєві ситуації, контекст, в якому учень, студент виявить свою обізнаність. Навчальні завдання ставляться так, як функціонують проблеми у житті і передбачають відповідне застосування на практиці.

Зокрема, в навчальних матеріалах, методичних розробках рекомендується практикувати розгляд світу і його подій з різних точок зору, з різних рольових позицій: свідка подій; учасника; того, хто сумнівається; того, хто не сумнівається; історика; учня; вчителя; директора та ін.

Постійна зміна ролей зумовлює широту поглядів на світ людей, вчинків, поведінки, дозволяє їх розглядати як взаємозумовлені, залежні одне від одного, створює умови для координації різних позицій.

Важливо всіляко заохочувати звернення учня до власного «Я», до використання життєвого досвіду, до проб, подолання труднощів, творення нового знання.

Підготовці навчально — методичного супроводу до предмета «Я досліджую світ» передувало теоретичне оформлення специфіки врахування компетентнісного підходу на рівні підручника і інших складових комплексу, враховувались вимоги до підручникотворення для молодшого школяра.

Зазначимо, що у новому поколінні навчально-методичного забезпечення вперше опрацьовувались і враховувались зазначені особливості, хоча за всі роки модернізації шкільної освіти проблеми формування змісту і відповідного відображення в підручниках, посібниках належать до найпріоритетніших.

Попри всі складнощі підручникотворчого процесу визначимо як позитив те, що теоретичні засади підручників знайшли відображення у відповідних концепціях, розроблених принципах і критеріях відбору змісту, в структурі та логіці організації навчального матеріалу.

Психологічний аналіз підручників для початкової школи, здійснений знаним фахівцем в галузі герменевтики, Н.В. Чепелевою, засвідчив якісні відмінності, характерні для українських підручників нового

покоління, а саме: вищий рівень діалогічності; адресованості до читача (учня); персоніфікованості, що сприяє підвищенню інтересу до змісту та особистісному зануренню учня в текст, усвідомленню ним навчального матеріалу.

Аналіз методичного апарату підручників з точки зору їх впливу на формування культури читання учнів показав, що більшість завдань спрямовані на розвиток операцій структурування й узагальнення змісту, формування вмінь оцінювати текстову інформацію, пов'язувати її з власним життєвим досвідом.

Водночас, на думку психологів, необхідно збільшити кількість завдань на переструктурування текстової інформації, побудову логічної та смислової структур повідомлення, оскільки їх виконання, як свідчить практика, викликає труднощі не лише в учнів, а й у студентів вищих навчальних закладів. Доцільно вводити до методичного апарату підручників завдання на самостійне формулювання запитань до тексту, що поліпшило б вироблення в учнів уміння вести діалог з твором.

В останні роки поступово роль підручника як універсального засобу змінюється. Натомість розвивається і удосконалюється цілий комплекс засобів навчання, що змінює функцію підручника, який вже розглядається як елемент цілісної системи засобів навчання. Наявність навчально-методичного комплекта визначає роль підручника як системоутворювального ядра, своєрідної метасистеми, надає йому нового призначення — стати сполучною ланкою між усіма компонентами комплексу, забезпечити їх цілісність та функціональність єдиних підходів до реалізації засад компетентнісного підходу.

В умовах конкурсного відбору підручників ситуація диктує вибір «на марші», тому в експериментальному процесі аналізувались можливості підручника для реалізації програми, доступність і емоційна привабливість текстів, їх інструментальна цінність; обсяг і кількість практичних завдань і вправ, їх відповідність пізнавальним можливостям учнів; сильність і необхідна частотність відпрацювання базових вимог.

У підготовленій нами концепції зверталась увага на ступінь реалізованості в підручнику сучасних підходів до презентації змісту, процесу і результатів навчання. Зокрема, українська освіта на нормативно — правовому рівні узгоджується з європейськими напрямками щодо компетентнісного підходу. Що це означає?

Навіть побіжний перегляд рукописів навчально-методичних комплексів зорієнтує вчителя на такі ознаки:

-
- Чи задіяний учень у конструюванні знання, чи він лише пасивний учасник навчання;
  - Чи передбачено діалог, взаємодію між учасниками навчального процесу;
  - Які мотиваційні спонуки використано (новизна змісту, опора на життєвий досвід, можливість висловити власне судження, продемонструвати свої досягнення);
  - Яким завданням надається перевага: тим, що можна здобути самотійно, чи на рівні відтворення;
  - Чи передбачено інструменти супровідного оцінювання як докази компетентності учня в певній сфері, тобто вміння зв'язати відоме й невідоме, встановити причиново — наслідкові зв'язки, застосувати набутий досвід в змінених умовах?

Для вчителя найбільш актуальною є проблема добору навчального матеріалу за певними критеріями — науковості, систематичності і частотності розгляду; ступеня необхідності, актуальності і доступності у певному віковому періоді; узгодження змісту, структури, обсягу з цілями предмета; часом, що відводиться на вивчення.

Відповіді на ці питання, вкупі з оцінкою поліграфічних рішень, дозволить учителю скласти свій професійний погляд і адекватно оцінити підготовлений продукт.

Підручник уповні самодостатня одиниця навчального процесу. Водночас вагомість і складність педагогічно керованого процесу в нових умовах потребують доповнення складниками, зорієнтованими на диференціацію навчального процесу. Ці складники мають становити комплекс взаємопов'язаних між собою частин.

Як уважав Д.Д. Зуєв, «оновлений зміст освіти, структуру його реалізації дає підручник, а конкретизацію, диференціацію і навіть індивідуалізацію змісту освіти і способів оволодіння ним дають інші засоби навчання, які складають за цією ознакою разом з підручником цілісність — навчальний комплект.

У навчально-методичному комплекті до підручника «Я досліджую світ» передбачено: **робочий зошит**, який створено нами спільно з учителем-методистом. Він дозволяє диференціювати навчальний процес, організовувати самостійну роботу учнів. Асортимент практичного матеріалу розвантажить учителя від необхідності добирати варіанти практичних завдань для учнів з різними навчальними можливостями і потребами, передбачати життєвий контекст, в якому вони можуть застосувати одержані уявлення, знання, уміння.

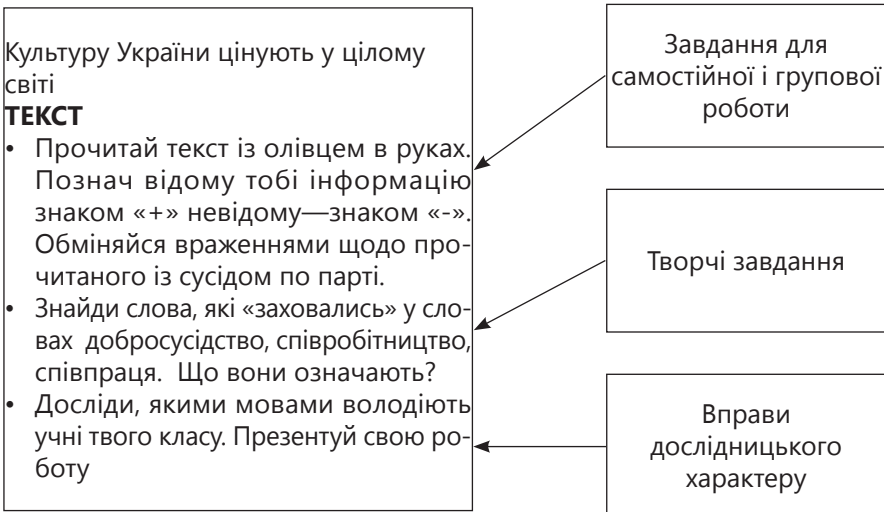
Посібник із промовистою назвою «**Експрес-контроль**», що являє собою систему тестових завдань, дозволить оперативно з'ясувати стан засвоєння кожним учнем програми, вчасно відкоригувати випадки неуспішності.

Орієнтовний конспект з розгорнутим методичним сценарієм уроку спрямує творчість учителя на результативну працю. Тут передбачено мету кожного уроку у системі розвитку смислів, можливу мотивацію навчальних зусиль учнів, її підкріплення протягом уроку, способи педагогічної взаємодії, варіанти завдань у нарощенні складності.

У сценарії уроків передбачено також ігрове поле, ситуації емоційного розвантаження, задіяння засобів зворотного зв'язку, додатковий матеріал для варіативного використання.

Таким чином, усі складники комплекту стають його значущими елементами на основі взаємодоповнення, і кожний із них спрямований на досягнення цілей у певній предметній сфері з орієнтацією на Державні вимоги до результатів навчальних досягнень учнів. Водночас забезпечено варіативність застосування, можливість вибору засобів на кожному етапі реалізації. Проілюструємо це на прикладі доповнення підручника завданнями комплекта.

Методичний апарат підручника «Я досліджую світ»

Підручники «Я досліджую світ» проходили попередню апробацію шляхом експертизи за умовами конкурсу, що доповнювались консуль-

таціями з учителями, які тривалий час працювали за нашими програмами і попередніми варіантами підручників.

Таблиця 6

**Аналіз навчально-методичного комплекту для 3 класу
за анкетами, рецензіями, експертними висновками вчителів**

Назва видання	Позитивні сторони	Зауваження	Потребує змін	Необхідно вилучити
1	2	3	4	5
Підручник. 3 клас	Відповідність програмі, використання міжпредметних зв'язків, опора на життєвий досвід учня, наявність узагальнюючих завдань, ситуацій, які передбачають навчальну взаємодію	Питома вага теми «Людина і світ» менша ніж, інших, і потребує доповнення; одноманітний методичний апарат деяких тем	робота з незнайомими словами; в методичному апараті передбачити більше компетентнісних завдань	тексти, які є в літературній читанці
Посібник із експрес-контролю 3 клас	Наявність диференційованих завдань; легкість використання сторінок посібника (відривні)	обмаль завдань з теми «Людина і світ»	Щоб у кожній парі завдань були легші і складніші	деякі прислів'я, які є в інших підручниках і посібниках
Методичний посібник, 3 клас	Наявність детальних розробок уроків і цікавого матеріалу для варіативної організації уроку	Дати зразки зарубіжного досвіду організації подібних уроків; Не до всіх уроків є фізкультхвилинки; Розробити варіативний матеріал до теми «Людина і світ»	Роз'яснення до роботи зі «Скринькою нових слів»; Урізноманітнення форми оцінювання навчальних досягнень. Більше ситуацій, де можна застосувати одержані знання.	Нормативи контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів

Отже, за даними дослідження основний матеріал підручників і посібників дістав схвалення. Відзначено як позитив наявність завдань

аперцепції або опори на життєвий досвід, різноманітних ситуацій зацікавлення, міжпредметних завдань.

Водночас учителі пропонували відкоригувати питому вагу тем, які відображені, на їхній погляд, недостатньо; подати зразки занять або уроків, які практикуються в зарубіжному досвіді, вилучити матеріал, який дублюється в інших підручниках або є в збірниках МОН України.

З урахуванням запитів учителів, дослідження в **орієнтовних розробках уроків** пропонувалися можливі методичні рішення на всіх етапах їх проведення.

Кожен урок передбачає передусім варіант постановки *мети*. Учитель може її розширити або конкретизувати. Важливо, щоб мета була реалістичною, яка б спрямовувала учнів на досягнення зрозумілого, привабливого і посилюючого результату (*Для прикладу: знання і вміння, які ми сьогодні здобуватимемо на уроці, допоможуть кожному зрозуміти, чому варто бути правдивим; будемо міркувати над вчинками героїв, робити висновки про необхідність передбачати наслідки своїх вчинків*).

Компетентнісно орієнтоване спрямування освіти істотно змінює розуміння феномену цілі. Вона перестає мати форму стандарту освіченості або поведінки. Афективні цілі (співчувати, оцінювати), на відміну від когнітивних (знати, вміти), важко піддаються об'єктивації. Їх розробка і вербалізація становлять значні труднощі для практика. Тому зразки постановки мети до уроків наводяться в орієнтовному плануванні змісту.

Учені доводять, що мета, прийнята учнем, посилює мотивацію навчання, створює позитивний фон і утримується довше, у більшості випадків протягом усієї діяльності.

Мета, яка нав'язана зовні і не прийнята дитиною, наділена меншою мотиваційною силою, і молодший школяр швидко втрачає її.

Тому важливо після постановки мети передбачити етап її опрацювання. Зокрема, учні міркують про значення поставленої мети (навіщо; для чого потрібно); визначають способи досягнення мети (як; яким способом); передбачають можливі труднощі в її досягненні.

Після такої роботи логічним буде завершальний етап, коли учні співвіднесуть мету з результатом, встановлять їх відповідність.

Важливим засобом активізації процесу навчання на уроці, як показує практика, можуть бути **ситуації успіху**. Мета цих ситуацій полягає в пошуку можливостей для посилення активуючої ролі різних форм оцінювання. Тривала апробація методики формування пізнавального інтересу дала змогу дійти певних висновків:

-
- настанови на якість роботи має передувати її виконанню і бути всебічно вмотивованою;
  - під час уроку вчителю слід переконатися, що учні зрозуміли пояснення, працюють активно, повернути їхню увагу до досягнення результату;
  - обговорення наслідків роботи повинно бути стимулювальним і доброзичливим.

Чим молодший учень, тим частіше виникає потреба в підкріпленні мети діяльності, активізації внутрішніх сил дитини, переборенні пізнавальних труднощів. Учитель підтримує успіхи окремих учнів (учні аплодують кращим відповідям; нагороджуються аплікаціями, листівками), перекидає своєрідний місточок до наступного етапу роботи, створює умови для того, щоб кожен упорався із завданням незалежно від індивідуального темпу роботи.

Повідомлення теми і мети уроку, крім суто інформаційного змісту, містить можливе використання мотиваційних спонук, настанови на роботу (сьогодні на уроці ми зможемо переконатися, що негарно бути лукавим, нещирим та ін.).

З огляду на сказане в експериментальних класах використовувалася методика, яка була спрямована на виділення й усвідомлення учнями власної діяльності.

Для цього передбачали такі етапи:

1. учень вербалізує мету, поставлену вчителем (щось дізнатись, чогось навчитись);
2. міркує про її значення (навіщо і для чого це потрібно);
3. виділяє (спочатку з учителем) спроби досягнення мети (як роботи);
4. передбачає можливі труднощі у досягненні мети;
5. оцінює відповідність мети результату.

Для того, щоб «спрацювала» така методика, насамперед необхідно було забезпечити чітку постановку мети учителем. З огляду на це було визначено варіанти мети до експериментальних уроків.

Прийняття учнем мети, її усвідомлення забезпечувалось вже випробуваними різноманітними прийомами: стаціонарні планшети «Сьогодні на уроці», наочний план уроку, (мотиваційна карта уроку, діагностичні тести (про що б я хотів дізнатися на цьому уроці, що я знаю з теми, чого я не знаю, а хочу знати) та ін.

Послідовне мотивування кожного етапу уроку — необхідний засіб активізації дітей, збудження інтересу до навчальної діяльності. Адже чим молодший школяр, тим частіше виникає потреба в підкріпленні

мети діяльності. активізації внутрішніх сил дитини в переборенні пізнавальних труднощів.

Для учителя ця вимога означала пошук опорних мотивів для конкретних учнів, питань і проблем, завдяки яким може формуватись у кожному випадку власний смисл виучуваного.

Значні труднощі у цілепокладанні для вчителів становив процес об'єктивування мети — переведення її на доступний для учнів рівень.

Наведемо приклади таких орієнтирів, які було передбачено в експериментальних матеріалах.

Тема уроку, мета уроку	Орієнтири для повідомлення мети учням
<p>Тема: Винаходи людства Мета і завдання: розширювати уявлення учнів про історію винаходів речей і приладів, якими ми користуємось у повсякденному житті; розвивати пізнавальний інтерес, допитливість; виховувати прагнення до знань.</p>	<p>Учитель. Усі ми звикаємо до речей, якими ми користуємось, і не замислюємося, звідки вони, хто їх придумав. Сьогодні на уроці ми відкриємо таємниці деяких речей. Звідки взялась кулькова ручка, як з'явився фломастер, хто придумав класну дошку, коли з'явилася голка. Цікаво, що винахідники — не лише дорослі люди, а й ваші ровесники.</p>
<p>Тема: Земля — спільний дім для всіх людей. Мета і завдання: викликати інтерес до пізнання інших країн і народів; продовжувати виховувати толерантне ставлення до людей інших національностей, їхньої культури і звичаїв; накопичувати знання і враження про інші країни; на конкретних прикладах показати важливість взаємозв'язків і взаємодії між країнами світу;</p>	<p>Учитель. На уроці ми переконаємося, що досягти ваших побажань, записаних на плакаті, можна за умови розуміння, що Земля — наш спільний дім і всі ми повинні про неї дбати. Що для цього потрібно?</p>
<p>Тема: У кожному куточку світу свої традиції та звичаї Мета і завдання: розширювати уявлення учнів про різноманітність культур, звичаїв народів; на прикладах спільного і відмінного у звичаях формувати інтерес і толерантне ставлення до інших культур; навчати взаємодіяти в групових формах роботи.</p>	<p>Учитель. Кожна нація, кожен народ протягом багатьох століть виробляли свої традиції та звичаї. Це ті неписані закони, якими керуються люди не тільки в побуті, але й на рівні держави. Пізнати якусь іншу країну, народ і окрему людину неможливо без знання тієї культури, до якої вони належать. Ми сьогодні почнемо захоплюючи мандрівку у світ традицій і звичаїв інших народів, звертаючи особливу увагу на участь дітей у святах, обрядах, ustalених нормах поведінки.</p>

Тема: Охорона довкілля — спільна справа всіх землян

Мета і завдання: розширити уявлення учнів про Землю як спільний дім усіх людей, необхідність співробітництва народів у питаннях збереження природи і безпечного життя, запобігання стихіям; залучати учнів до посиленої природоохоронної роботи; переконати в тому, що збереження природи Землі залежить від кожної людини.

Учитель. Тема сьогоднішнього уроку — «Охорона довкілля — спільна справа всіх землян». Дуже влучно сказав про охорону природи письменник Михайло Пришвін: Охороняти природу — означає охороняти Батьківщину. На уроці обміркуємо, хто повинен охороняти довкілля: сім'я кожного з вас; друзі, країни Європи. США чи всі люди Землі; кожен із нас може і повинен охороняти навколишній світ.

Безумовно, необхідним елементом побудови навчального процесу стало підтримуюче **оцінювання діяльності учнів**, створення ситуацій успіху в процесі оволодіння програмовим матеріалом. Об'єктивність оцінки, її еквівалентність знанням дитина не завжди може усвідомити. Учні роблять перші кроки у самопізнанні, їм властива імпульсивна активність; не завжди знання збігаються з поведінкою.

Гнучкість педагогічної позиції є однією з істотних умов проведення уроків предмета «Я досліджую світ», оскільки спілкування з молодшими школярами потребує від учителя великого динамізму, вміння перетворюватися, одночасно сприймати реакції всіх і кожного. Необхідно вчасно підтримувати успіхи дітей, сприяти результативному навчанню.

Таким чином, в експериментальній методиці компетентнісно орієнтованого уроку було реалізовано умови і ситуації, які зумовили потребу учня застосовувати одержані програмові знання, вміння застосовувати ставлення ставлення до навколишнього світу в соціальній практиці.

Як з'ясувалось у процесі спостережень, типовим недоліком у проведенні уроків є також **зловживання словесними методами**, коли ефект засвоєння змісту пов'язується із добрим розтлумаченням норми. За такого розуміння пріоритетним стає слово. А має бути «менше вчителя» — «більше учня!» Діалог — це зверненість до іншого, жива взаємодія, яка породжує партнерські стосунки.

Для вчителя важливим стає вміння розподіляти активність — свою власну і учнів шляхом розгортання різних видів діалогічних форм.

Домінуюча ж позиція вчителя знижує навчально-виховний ефект, не залишає часу на обдумування, нав'язує учням свою точку зору, ігнорує активність учня.

Натомість і зміст, і методи його опрацювання мають актуалізувати рефлексивні шари свідомості учня, спрямувати кожного прагнути більшого: більше знати, читати, уміти.

Учитель знаходить такі прийоми роботи в методичному апараті підручника, їх колекціонують, випробовують, створюючи образ предмета, який і в змісті, і в процесі містить мотивацію до дії, спонукає до партнерських взаємин, у спільній роботі до самовираження в різних формах активності.

Завданнями, створеними спільно з учителями-експериментаторами, є наприклад, такі:

- Придумайте іншу кінцівку цієї історії...
- Візьміть інтерв'ю у учня, який...
- Знайдіть докази «за» і «проти»...
- Висуньте припущення про те, що могло б статися, якби...
- Зробіть діараму улюбленої сцени на столі...
- Перелічіть причини, чому сподобалось і чому не сподобалось...
- Організуйте аукціон добрих справ...
- Придумайте нове призначення для...
- Напишіть оголошення про...
- Придумайте рекламу...
- Пошійте костюм для улюбленого героя.
- Придумайте автомобіль для улюбленого героя.

Як свідчить практика, часто перешкодою до результативного, компетентісно орієнтовного навчання є відмінності в інформованості учнів у різних галузях знань, життєвих обставинах тощо. Тому дослідники-вчителі вказують на важливість **ситуацій аперцепції** або звернення до життєвого досвіду учнів. Правильне відображення взаємозв'язку між двома або більше об'єктами як єдиного цілого дає можливість послідовно підводити учнів до розуміння досить складних зв'язків і взаємин між собою і навколишнім світом (наприклад, *скласти павутинку залежностей або взаємин: я піклуюсь...; про мене піклуються...; я допомагаю...; мені допомагають; встановити зв'язок між професією і її значенням для інших людей*).

Спрямовуючи думку учнів на ще непізнане, звертаючи увагу на ті сторони явищ, які залишились непомітними, учитель сприяє тому, що новизна результатів пізнавальної діяльності викликає емоційні переживання.

У третьому і четвертому класах зміст залежностей у кожній із названих систем ускладнюється; збагачується частка самостійності учнів у засвоєнні програмового змісту. У моделі розвитку особистості Л.С.Виготський подає ідеальну картину будь-якого пізнання: дитина рухається від залежності до самостійності. Саме такий напрям методично розгорнуто в навчально-методичному комплексі. Це опрацювання тем за етапами:

-
- 1) **Діагностичний** (Хто я і який я? Яким є інший? Чим відрізняється від мене? Що таке добро — зло? і т.д.). На цьому етапі робиться своєрідний зріз наявного капіталу знань учня про себе, інших, навколишній світ. Пізнати себе — цю роботу не можна передоручити іншому. Тому чим більше вправ на осмислення себе, своїх перспектив, тим гнучкішою і еластичнішою стає психіка дитини, тим успішніше вона входить у соціальні зв'язки.
  - 2) **Функціональний** або **операційний**, коли висуваються гіпотези про об'єкт пізнання, розв'язуються прогностичні задачі; учні вступають у діалог щодо засадничих істин в системі: *я — інший, я — навколишній світ: правда — неправда, добро — зло*. Саме діяльність учня поєднує в єдине ціле множину процесів, які зумовлюють появу й функціонування нового знання, дозволяють розкрити неоднозначність впливу різноманітних умов. Тому учитель має накопичувати якомога більше прикладів таких діяльностей, які формують досвід: описати гарне в іншій людині; дати характеристику партнеру, визначити функцію об'єкта; розгорнути критичну характеристику явища, спробувати на щось подивитись з іншого боку, з іншої точки зору; передбачити різні варіанти розвитку подій тощо.
  - 3) Етап **практичної, а за певних умов і творчої самореалізації учня**, оформлення компетентності у певній сфері життя. Цьому сприяють прийоми типу: *Навчи мене*; це презентації соціальних проектів, участь у колективних справах, іграх тощо. Як мовиться в одному із прислів'їв народів світу *«Той, кого несуть на руках, не знає, який довгий шлях до міста»*. Тому лише через подолання пізнавальних утруднень, проблем, пробуючи дії власні учень набуває соціального досвіду.

Названі етапи, розгорнуто в підручниках «Я досліджую світ» через методичний апарат.

Так, у підручнику обрано варіант подання змісту через **сюжетне розгортання**, через подію-задачу, історію вчинку, розповіді, що забезпечує наочність, зрозумілість соціальних категорій, зумовлює емоційний відгук на події, явища, факти. Для переконання учнів у важливості моральних імперативів задіяно бінарні опозиції: добрий вчинок змінює світ на краще. Злий — руйнує, нищить. Ввічливість породжує гарне ставлення; грубощі — відштовхують від себе.

Проблематизація навчального матеріалу через систему задач-ситуацій допомагає учням ув'язати розрізнені явища-деталі в широку карти-

---

ну уявлень про світ, життя людини, а моральні висновки з особистісної цінності перетворити на соціально значущі.

Це розповіді про Лесю Українку, Олю Скороходову, які з дитинства мужньо долали життєві труднощі, всупереч обставинам досягли поставленої мети.

Під час опрацювання цих текстів підручника й інших типу «Дбай про своє добре ім'я», «Чи варто бути правдивим», «Про правопорушення» важко вчителю подолати спокусу моралізувати, а організувати колективне вироблення думки, висновку, норми, правила.

У цілому цей предмет за своїм методичним образом має відрізнятися від інших, своєю чергою, має бути відображено в навчально-методичному комплексі.

Так, у **методичних розробках** варіанти етапів уроку зорієнтують учителя на роботу з підручником.

Тут обумовлено зміст кожної структурної частини: указано, де необхідно, *обладнання* (наприклад, матеріали для створення «Папки успіху», яка поступово буде доповнюватись виконаними завданнями); розгорнуто варіант організації початку з настановою — вступним словом учителя.

Можливі сценарії **первинного закріплення вивченого** розгорнуто у завданнях робочого зошита (склади мапу винаходу за планом; відгадаєте загадку — дізнаєтесь про тему уроку; у кросворді вміщено слово, яке є ключем до всієї теми).

Узагальнення і систематизація знань забезпечується виконанням диференційованих завдань з посібника для експрес-контролю (вибрати правильне твердження, з'єднати частини міркувань, вписати потрібні слова, пронумерувати послідовність явищ; встановити відповідність між частинами прислів'їв та ін; дописати міркування).

Усі **домашні завдання** практично обумовлені в робочому зошиті (прочитати в підручнику вірш і обговорити його в колі сім'ї); написати героєві оповідання лист за опорними реченнями.

Кожен урок містить, як додаток, матеріал для варіативної організації уроку, тематичні фізкультхвилинки, ігрові завдання.

Принагідно вчитель може скористатись таким елементом уроку, як «Ігрове поле» для активізації уваги учнів, попередження перевантаження, сприяння взаємодії і партнерським стосункам під час навчання.

Проілюструємо на прикладі варіанти конкретизації змісту уроків етичного спрямування.

Орієнтовні напрями роботи	Можливі методичні рішення
<p>Опрацювання змісту ключових понять: мир, злагода, добро, добродійність, доброзичливість, дружба, взаєморозуміння, взаємодопомога.</p> <p>З'ясування переваг дружнього способу співіснування людей (між членами сім'ї, родичами, сусідами, однокласниками, педагогами, друзями, громадянами міста чи села, держави, між жителями різних держав).</p>	<p>Малюнкові подорожі по книжках у пошуках потрібної теми, героя тощо.</p> <p>Створення ланцюжків залежності людини від інших: хто про кого дбає? Кому сказав «дякую»; хто тобі сказав «дякую».</p> <p>Колекціонування випадків примирення друзів, членів родини.</p> <p>Складання словничка важливих слів. Дослідження походження цих слів.</p> <p>Опрацювання тематичних приказок, прислів'їв, літературних висловів, оформлення відповідного альбому.</p> <p>Започаткування тематичної бібліотечки.</p> <p>Розбір ситуацій: що означає вирішувати конфлікт словами, а не кулаками? Якими словами можна захистити? Примирити? Створення в класі скриньки-мирилки, куди діти можуть покласти листи для примирення з друзями.</p> <p>Рольова гра «Ніхто не має права (ображати, карати, принуджувати...).</p> <p>Кожен має право (захистити, допомогти, поділитись...).</p> <p>Розроблення і реалізація колективного проекту фестивалю «Живемо в мирі та злагоді»: виготовлення емблеми, листування з ровесниками з інших країн і міст, розучування віршів, пісень на задану тему, інсценування ситуацій тощо; створення відповідної бібліотечки.</p> <p>Проведення рольових ігор «Ми потрапили на незнайомий острів» (складається карта острова, розробляється статут поведінки для налагодження стосунків з аборигенами тощо).</p>

Зазначимо, що одним із найважливіших засобів компетентісно орієнтованої реалізації методики з предмета «Я досліджую світ» є включення **пізнавальних завдань**, які передбачають поєднання інтелектуальних зусиль із широким використанням методів чуттєвого пізнання навколишнього світу, забезпечення зв'язку засвоєного матеріалу з життєвим досвідом учнів; практичні вправлення.

Установлена доцільність пізнавальних завдань й для оволодіння узагальненими способами дій. Дуже важливо, що у цьому процесі формується розуміння необхідності розглядати будь-які предмети в зв'язку з іншими через включення їх у нові зв'язки і відношення.

У дітей виникає настанова на пошук внутрішніх зв'язків, визначається спрямованість пізнавальної діяльності на важливі сторони діяльності; забезпечується відображення властивостей предметів, явищ їх поєднання в єдине ціле («Яким буде життя на Землі через 100 років?» — учні узагальнюють отриману інформацію про стан довкілля, винаходи людства, взаємини людей; складають мапу винаходу за заданим алгоритмом; гра «Якби я був чарівником, то...»).

Ми вважали, що завдань має бути достатньо для досягнення результатів з предмета з врахуванням показників дидактичної системи завдань. Так, в узагальненому вигляді було визначено такі показники:

- повнота охоплення провідних уявлень і понять з кожної теми і предметних дій в істотних, соціально важливих ситуаціях;
- поступове зростання доступної складності і труднощі завдань, спрямованих на забезпечення успіху учнів в оволодінні соціально значущим змістом;
- включення у систему завдань навчальних умінь надпредметного змісту, що забезпечувало орієнтацію учнів на спосіб здобування знань;
- оригінальність форми, що надавала можливість самовияву учнів.

Завдання на виявлення зв'язків, залежностей використовувались, в основному, під час осмислення матеріалу, його сортування, встановлення зв'язку з раніше вивченим. Вони вимагали від учнів умінь визначати внутрішні властивості предметів, розглядати їх у зв'язку з іншими через включення у нові зв'язки і відношення: Що на Землі залежить від людини? (вибрати:мир, злагода, тривалість дня, рух планет, стан довкілля та ін.; екологічні задачі на виявлення шкоди від сміття для навколишнього середовища; як дати нове життя старим речам тощо).

Оволодіваючи пізнавальними операціями, учні поступово готуються до розв'язань завдань на встановлення причиново — наслідкових зв'язків. Це сприяло оволодінню вмінням узагальнювати й конкретизувати причинові зв'язки, бачити загальне й відмінне в явищах, з'ясовувати, що з чим пов'язане, що від чого залежить. Наприклад: Що може трапитись з цими дітьми? (на основі сюжетних малюнків про поведінку дітей на вулиці, випадки правопорушень); Чому так не буває? (Розв'язати алогізм); Розіграти сценку на віднайдення справедливості моральних норм (не підглядати, говорити правду, вміти визнавати провину)

У експерименті ми звертали увагу на важливості узгодження бачень автора і учителя у прочитанні своєрідних методичних знаків, які закладено в навчально-методичному комплексі.

З урахуванням специфіки програмового матеріалу кожної теми з предметів «Я досліджую світ», і відповідно до дидактичних умов забезпечення процесу формування соціальної компетентності учнів була змодельована їхня навчальна діяльність.

Зміст експериментального матеріалу забезпечував безперервність цілеспрямованого педагогічного впливу на досліджувану якість, вивчення її проявів в різноманітних навчальних ситуаціях протягом року.

Дослідники врахування життєвого досвіду дітей (Н.Д.Лушников, А.П.Алексєєва) показують необхідність розробки спеціальних питань до завдань. Виходячи з завдань нашого дослідження, було розроблено перелік **репродуктивно — мнемічних** запитань для з'ясування до навчальних уявлень дітей на етапі сприйняття матеріалу і **репродуктивно — пізнавальних**, що використовувались на етапі осмислення дитиною нових знань, порівняння з минулим досвідом, зіставлення з новими спостереженнями, які підводять дітей до елементарних узагальнень. Дидактична функція цих запитань полягла у збудженні інтересу учнів до нового матеріалу, нових фактів, явищ, забезпечення їх зв'язку з соціальною практикою.

Завдання на виявлення зв'язків, залежностей використовувались, в основному, під час осмислення матеріалу, його сортування, встановлення зв'язку з раніше вивченим. Вони вимагали від учнів умінь визначати внутрішні властивості предметів, розглядати їх у зв'язку з іншими через включення в нові зв'язки і відношення:

Хто працює вдень? Хто працює вночі? Де помилився художник? (переплутав інструмент, одяг, транспорт, дорожні знаки). Які з цих предметів можна брати в школу, а які не можна? Кому потрібні ці речі (обценьки, молоток. скрипка, ополоник, ручка, пензлі тощо)?

Оволодіваючи пізнавальними операціями, учні поступово готувалися до розв'язань завдань **на встановлення причинно — наслідкових зв'язків**. Це сприяло оволодінню вмінням узагальнювати й конкретизувати причинові зв'язки, бачити загальне й відмінне в явищах, з'ясовувати, що з чим пов'язане, що від чого залежить.

Завдання такого типу розраховані на те, щоб спрямувати мислення учнів на усвідомлення способів діяльності: як краще відпові-

---

сти на поставлені завдання? Як можна сказати інакше? Як довести правильність відповіді?

Методика організації діяльності учнів у розв'язання пізнавальних завдань передбачала послідовне нарощування їх складності, оскільки основний спосіб навчити розв'язувати завдання полягав в доборі завдань різного ступеня складності, а критерієм у визначенні послідовності завдань має бути з'ясування тих, які лежать у зоні найближчого розвитку учнів.

Цілеспрямоване ускладнення пізнавальних завдань, на думку дослідників, сприяє перенесенню засвоєних знань і способів діяльності з одних тем на інші, посилюючи усвідомлення учнями смислу їх діяльності, користі знань, для використання в соціальній практиці.

Згідно з викладеними вимогами, включення завдань у процес формування соціальної компетентності мало передбачати поступове ускладнення матеріалу за змістом і способами його засвоєння у межах кожного заняття, теми, розділу в цілому. Складність **змісту** зростала, починаючи від включення одиничних конкретних фактів, явищ до засвоєння матеріалу, який вимагає встановлення доступних зв'язків, залежностей, відношень.

Операційне ускладнення завдань полягало в просуванні учнів від уміння аналізувати об'єкти, формулювати одиничні судження про зв'язки й залежності, що існують у соціальному світі, які можна безпосередньо спостерігати — до суджень, що відбивають внутрішні залежності, вимагають розв'язання в логічному плані.

Таким чином, у ході керування розв'язанням учнями пізнавальних завдань принцип їх поступового ускладнення в змістово-операційному плані дозволив залучати в навчальний процес не лише завдання різних типів, а й різного ступеня складності.

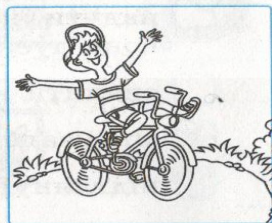
Для прикладу наведемо завдання з робочого зошита тема: «Людина серед людей»

Познач червоним, де правопорушення, а іншим кольором — де пустощі.

- Залізити в чужу машину
- Надути жабу
- Спалити кнопку виклику в ліфті
- Зіпсувати бібліотечну книжку
- Підглянути в щілину до сусідів

2 Познач, від чого відмовишся, якщо тобі запропонують.

- галасувати під вікнами
- вимагати гроші в однокласника
- взяти чужий велосипед
- повернути загублений мобільник
- захищати тварин

ВАРІАНТ 2 Прізвище, ім'я: _____

1 Познач червоним, де правопорушення, а іншим кольором — де пустоці.

- кинути камінь у вікно
- розмалювати стіни в під'їзді
- підкинути ногою кошеня
- знайти плеєр і не віддати його господарю
- приклеїти жуйку до стільця

Тест 14. Правопорушення

55

ВАРІАНТ 2

2 Познач, від чого відмовишся, якщо тобі запропонують.

- підтримати друга перед змаганнями
- підслухати чужий секрет
- зіпсувати чужу машину
- випалити цигарку
- погратись

Тест 14. Правопорушення

56

1 З'єднай лініями знаки та їх значення.

Кожна дитина має право на:

любов і піклування

медичну допомогу

відпочинок і дозвілля

захист від образи

Основу відбору складають етапи продуктивних змін пізнавальних процесів: рух думки від виділення зовнішніх властивостей окремих об'єктів до встановлення зв'язків і залежностей між ними, пошуку причин і наслідків в соціальних процесах.

Основною вимогою до змістового аспекту таких завдань була орієнтація на досвід дитини: Набутий раніше досвід, який відноситься до даного завдання, становить ніби передумову його розв'язання. Мислительний процес виникає тоді, коли поставлене завдання вимагає від дитини перегрупування наявних знань, їх використання в конкретному випадку.

Варто тут звернутися до В. О. Сухомлинського.

Одна з найважливіших цілей навчання — навчити користуватися знаннями. Небезпека перетворення знань на мертвий багаж зароджується саме в молодших класах, коли за своїм характером розумова праця найщільніше пов'язана з набуттям дедалі нових умінь і навичок. Якщо ці вміння та навички тільки засвоюються й не застосовуються в діяльності, навчання поступово виходить за сферу духовного життя дитини, неначе відокремлюється від її інтересів і захоплень. Прагнучи запобігти цьому явищу, учитель дбає про те, щоб кожна дитина знаходила творче застосування своїм умінням і навичкам.

Однак попередній досвід, як свідчать спостереження, дає змогу реалізувати завдання пізнавального орієнтування, якщо він використовується для пошуку нового, пізнання невідомого. Тому до завдань творчого характеру ставилась вимога спрямувати сприймання дітей на пошуки нового об'єкта серед відомих або виявлення його нових ознак.

Зазначимо, що позитивний вплив пізнавальних завдань можливий лише за умови, якщо завдання буде сприйняте кожним учнем. «Втрата» запитання, неприйняття завдання, як відомо, виключає школяра з пошукової ситуації. Тому необхідно було здійснювати комплекс методичних засобів, застосування яких допомагає зробити завдання суб'єктивно значущим і посилює для розв'язання дітьми з різним рівнем навченості. Із цією метою необхідно було:

- забезпечити педагогічно доцільне поєднання елементів пошукової діяльності з діями за зразком;
- передбачити індивідуальні підготовчі завдання;
- використовувати засоби конкретизації завдань шляхом наближення до індивідуального досвіду дитини;
- пропонувати пізнавальні завдання у формі ігрової ситуації.

Основою просування учнів за рівнями соціальної компетентності мало стати збільшення питомої ваги завдань, вправ, які робили школяра суб'єктом навчальної праці. Це, передовсім, робота спрямована на висунення й утримання мети діяльності. переборення перешкод в її досягненні; прагнення до інтелектуальних переживань, виконання дій, прийомів, які допомагають усвідомленню результатів діяльності, їх оцінці; формування готовності до самостійної діяльності, до праці в умовах вибору.

Як бачимо, важливою умовою реалізації експериментальних умов було спрямування дитини не лише до здобуття конкретного результату, а до пошуку способів його досягнення, встановлення істотних зв'язків у змісті предметної діяльності.

Першорядну роль у процесі формування пізнавальної компетентності молодших школярів відіграє, як уже зазначалося, уміння учитися, насамперед, наполегливість у досягненні мети.

Вивчення ефективності методики означало виявлення ступеня її впливу на соціальну компетентність учня і поєднувалось із розв'язанням інших аспектів дидактико-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в початковій школі, що дозволяло одержати підтвердження з різних джерел і одночасно простежити тенденції в соціальному розвитку молодших школярів.

Це дістало втілення в доборі завдань своєрідного експрес-контролю, які охоплювали усі теми предмета «Я досліджую світ», передбачали варіативне виконання і спрямовувались на діагностику показників соціального розвитку молодших школярів.

Таким чином, вивчення результативності експериментальної роботи виявило її позитивний вплив на розвиток молодших школярів за всіма параметрами досліджуваної якості.

Ці завдання передбачали охоплення усіх компонентів соціальної компетентності учнів і спрямовувались на виявлення знань і розуміння соціальних норм, громадянських обов'язків; формулювання суджень щодо власної поведінки і поведінки інших людей; встановлювати причини і наслідки вчинків у різноманітних ситуаціях. Водночас відстежувались за програмою педагогічних спостережень поведінкові аспекти соціальної компетентності в ситуаціях спілкування з дорослими і однолітками; застосування правил поведінки в школі і громадських місцях тощо.

З'ясувалось, що і в експериментальних, і в контрольних класах вимоги до засвоєння програмового змісту предмет «Я досліджую світ» в цілому забезпечувались.

Водночас аналіз даних свідчить, що в контрольних класах переважає засвоєння когнітивного аспекту соціальної компетентності, що ставить обмежену зону досліджуваної якості, перевагу конкретних знань і уявлень.

Цілеспрямована робота в експериментальних класах виявила позитивний вплив на зародження в учнів особистісних смислів в пізнавальній діяльності, яка стосується освоєння соціальних об'єктів, вироблення до них емоційно-ціннісного ставлення відповідного діапазону одержаних знань, застосування їх на практиці, що, своєю чергою, змінює характер пізнання, надає йому процесуальності.

Важливим свідченням набуття соціальної компетентності вважається уміння встановлювати зв'язки між причиною і наслідком власних вчинків і вчинків інших людей. Одержані дані засвідчили перевагу експериментальних класів над контрольними.

Хоча переваги експериментальної методики істотні, аналіз даних свідчить про необхідність забезпечення міжпредметних зв'язків у формуванні соціальної компетентності учнів, педагогічну підтримки процесу набуття соціального досвіду учнів у різних видах діяльності, починаючи з початку шкільного навчання.

Визначальним підсумком експериментальної роботи стало корегування навчально-методичного супроводу предмета «Я у світі», апробація змісту і технологій уроку з погляду відповідності засадам компетентнісного підходу.

Довідниковий матеріал:

Терміни та визначення основних видів видань

Навчальна програма.

Навчальне видання, що визначає зміст, обсяг, а також порядок вивчення і викладення певної навчальної дисципліни чи її розділу.

Підручник Начальне видання з систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке.

Посібник — видання призначене на допомогу в практичній діяльності чи в оволодінні навчальною дисципліною.

Навчальний посібник — навчальне видання, що доповнює або частково (повністю) замінює підручник і офіційно затверджене як таке.

3.3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕВІРКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРЕДМЕТА «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

У період визначальної для подальших етапів соціалізації важливо сформувані в молодших школярів цілісну картину світу, місце в ньому людини, створити елементарну теоретичну базу для засвоєння різних видів соціального досвіду, розвивати вміння користуватися системою цінностей суспільства.

Водночас людина завжди потребує не лише найзагальніших уявлень про світ, його структуру, закони й рушійні сили розвитку й функціонування, а й **визначення смислу свого життя й діяльності в світі**, співвідношення «Я» з життям суспільства й людства.

У третьому і четвертому класах зміст залежностей у кожній із названих систем ускладнюється, збагачується частка самостійності учнів у засвоєнні програмового змісту. У моделі розвитку особистості Л. С. Виготський подає ідеальну картину будь-якого пізнання: дитина рухається від залежності до самостійності. Саме такий напрям важливо методично розгорнути під час опрацювання курсу за тими етапами:

1. **Діагностичний** (Хто я і який я? Яким є інший? Чим відрізняється від мене? Що таке добро — зло? і т. ін.). На цьому етапі здійснюються своєрідний зріз наявного капіталу знань учня про себе, інших, навколишній світ. Пізнати себе — цю роботу не можна передоручити іншому. Тому чим більше є вправ на осмислення себе, своїх

перспектив, тим гнучкішою й еластичнішою стає психіка дитини, тим успішніше вона входить у соціальні зв'язки.

2. **Функціональний**, або **операційний**, коли висувають гіпотези про об'єкт пізнання, розв'язують прогностичні задачі; учні вступають у діалог щодо засадничих істин у системі: «Я» — інший, «Я» — навколишній світ: правда — неправда, добро — зло. Саме діяльність учня поєднує в єдине ціле множину процесів, які зумовлюють появу й функціонування нового знання, дають змогу розкрити неоднозначність впливу різноманітних умов. Тому вчитель має накопичувати якомога більше прикладів видів такої діяльності, що формують досвід: описати гарне в іншій людині; дати характеристику партнеру, визначити функцію об'єкта; розгорнути критичну характеристику явища, спробувати на щось подивитися з іншого боку, інакше; передбачити різні варіанти розвитку подій тощо.
3. Етап **практичної**, а за певних умов і **творчої самореалізації учня**, оформлення компетентності у певній сфері життя. Цьому сприяють прийоми на зразок «Навчи мене»: презентації соціальних проєктів, участь у колективних справах, іграх тощо. Як мовиться в одному з прислів'їв народів світу: «Той, кого несуть на руках, не знає, який довгий шлях до міста». Тому лише через подолання пізнавальних утруднень, проблем, випробовуючи власні дії, учень набуває соціального досвіду.

Названі етапи, розгорнуто в підручнику для четвертого класу через методичний апарат.

Наголошуємо на важливості узгодження бачень авторів і вчителя у прочитанні своєрідних методичних знаків, закладених у підручнику.

Так, у підручнику обрано варіант подання змісту через **сюжетне розгортання**, подію-задачу, історію вчинку, розповіді, що забезпечує наочність, зрозумілість соціальних категорій, зумовлює емоційний відгук на події, явища, факти. Для переконання учнів у важливості моральних імперативів задіяні бінарні опозиції: добрий вчинок змінює світ на краще; злий — руйнує, нищить; ввічливість породжує гарне ставлення; грубощі — відштовхують від себе.

Проблематизація навчального матеріалу через систему задач-ситуацій допомагає учням пов'язати розрізнені явища-деталі в широкую картину уявлень про світ, життя людини, а моральні висновки з особистісної цінності перетворити на соціально значимі.

Зокрема, це розповіді про Лесю Українку, Олю Скороходову, які з дитинства мужньо долали життєві труднощі, всупереч обставинам досягли поставленої мети. Під час опрацювання цих текстів підручника й інших на зразок «Дбай про своє добре ім'я», «Чи варто бути правдивим», «Про правопорушення» вчителю важко подолати спокусу і не моралізувати, а організувати колективне вироблення думки, висновку, норми, правила.

Загалом цей предмет за методичним образом має відрізнятися від інших.

Тривале спостереження уроків, співпраця з учителями, методами дає змогу виокремити типові труднощі в організації засвоєння програмового змісту.

1. **У постановці мети.** Найголовніше — вона має бути реалістичною і прийматися учнем.

Особистісно орієнтоване спрямування освіти істотно змінює розуміння феномену мети. Вона втрачає форму стандарту освіченості або поведінки. Афективні цілі (співчувати, оцінювати), на відміну від когнітивних (знати, вміти), важко піддаються об'єктивації. Їх розроблення й вербалізація становлять значні труднощі для практика. Тому зразки постановки мети до уроків наведено нижче.

Учені доводять, що мета, прийнята учнем, посилює мотивацію навчання, створює позитивний фон і утримується довше, у більшості випадків протягом усієї діяльності. Мета, яка нав'язана зовні й не сприйнята дитиною, наділена меншою мотиваційною силою, і молодший школяр швидко втрачає її.

Тому важливо після постановки мети передбачити етап її опрацювання. Зокрема, учні міркують про значення поставленої мети (навіщо; для чого потрібно; що воно дає тощо); визначають способи досягнення мети (як; яким способом); передбачають можливі труднощі в її досягненні.

Після такої роботи логічний завершальний етап, коли в процесі оцінювання співвіднесуть мету з результатом, встановлять їх відповідність.

Відомо, що мета має досягатися адекватними методами.

2. Як показує практика, типовим недоліком у проведенні уроків є також **зловживання словесними методами**, коли ефект засвоєння змісту пов'язується з добрим тлумаченням норми. За такого розуміння пріоритетним стає слово. А має бути «менше вчите-

---

ля» — «більше учня». Діалог — це зверненість до іншого, жива взаємодія, яка породжує партнерські стосунки.

Для вчителя важливим стає вміння розподіляти активність — власну й учнів шляхом розгортання різних видів діалогічних форм.

Домінуюча позиція вчителя знижує навчально-виховний ефект, не залишає часу на обдумування, спричиняє нав'язування учням його позиції, ігнорування активності учня.

Натомість і зміст, і методи його опрацювання мають актуалізувати рефлексивні шари свідомості учня, спрямувати кожного прагнути більшого: більше знати, читати, уміти.

Учитель віднайде такі прийоми роботи в методичному апараті підручника. Їх необхідно колекціонувати, випробовувати, створюючи образ предмета, який і в змісті, і в процесі містить мотивацію до дії, спонукає до партнерських стосунків, у спільній роботі до самовираження в різних формах активності.

Такими можуть бути завдання на зразок:

- Придумайте іншу кінцівку цієї історії...
- Візьміть інтерв'ю в учня, який...
- Знайдіть докази «за» і «проти»...
- Висуньте припущення про те, що могло б статися, якби...
- Зробіть діаграму улюбленої сцени на столі...
- Перелічіть причини, чому сподобалось і чому не сподобалось...
- Організуйте аукціон добрих справ...
- Придумайте нове призначення для...
- Напишіть оголошення про...
- Придумайте рекламу...
- Пошійте костюм для улюбленого героя.
- Придумайте автомобіль для улюбленого героя.

Об'єктами контролю в курсі є такі суспільствознавчі аспекти:

- знання, які відображають види соціального досвіду, передбачені навчальною програмою (переважно на рівні уявлень і понять);
- досвід реалізації способів діяльності в соціальній сфері;
- досвід творчого застосування набутих способів діяльності в змінених ситуаціях;
- досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу, до різноманітних видів діяльності, зокрема навчальної.

Критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів визначено:

-
- обсяг інформації про предмети і явища соціальної дійсності, її якість (знання конкретних фактів, правил чи зв'язків і залежностей);
  - активність (від репродуктивної до творчого вираження) у набутті досвіду спілкування, поводження, взаємодії у праці, навчанні, грі; прогнозуванні результатів власних вчинків; випробовуванні різних соціальних ролей;
  - вияв інтересу до навколишньої дійсності, надання переваги знанням, які можна здобути самостійно з різних джерел; зосередженість на досягненні результату, прагнення до успіху;
  - вияви громадянських почуттів у різноманітних ситуаціях (обов'язку, патріотизму, відповідальності тощо).

Узагальненими рівнями навчальних досягнень у зазначеній предметній сфері виокремлено *початковий, середній, достатній, високий*.

Кожному з них відповідають оцінки в балах, які визначаються на основі встановлених критеріїв (табл.7, див. додаток).

Зауважимо, що специфіка предмета потребує уважного ставлення до виставлення оцінок у балах, які співвідносяться з початковим рівнем навчальних досягнень, оскільки це може призвести до зниження в учнів мотивації навчання, невпевненості в собі, уникнення труднощів у засвоєнні програмового змісту. Тому таке оцінювання вчитель найчастіше відтерміновує в часі, підтримує найменші зусилля учнів у покращанні результату.

ДОДАТКИ

Критерії оцінювання навчальних досягнень

Рівень навчальних досягнень	Бали	Критерії оцінювання
Початковий	1-3	<p>Учень (учениця) фрагментарно відтворює незначну частину матеріалу, має поверхові уявлення про об'єкт вивчення; особливо утруднюється в ситуаціях вибору й аргументації правильної поведінки, оцінки вчинків тощо.</p> <p>Зазначає труднощів у засвоєнні абстрактних понять: <i>добро- зло; доброзичливість, байдужість</i> тощо.</p> <p>Вибірково реагує на пізнавальний матеріал.</p>
	1	<p>Учень (учениця) розрізняє об'єкти вивчення серед інших і виконує окремі навчальні дії без усвідомлення мети роботи (за зразком, за детально. Інструкцією).</p>
	2	<p>Учень (учениця) фрагментарно відтворює незначну частину матеріалу, має поверхові уявлення про об'єкт вивчення; особливо утруднюється в ситуаціях вибору й аргументації правильної поведінки, оцінки вчинків тощо, виявляє здатність до елементарного викладу думки.</p>
	3	<p>Учень (учениця) відтворює менше половини навчального матеріалу. Віддає перевагу конкретному перелічуванню фактів, дій, вчинків, утруднюється аргументувати, робити висновки, узагальнення на зразок: <i>Так сталося, тому що...</i></p> <p>Зазначає труднощів у засвоєнні абстрактних понять: <i>добро- зло; доброзичливість, байдужість</i> тощо.</p> <p>Вибірково реагує на пізнавальний матеріал.</p>
Середній	4-6	<p>Учень (учениця) знає близько половини навчального матеріалу; утруднюється встановити зв'язки й залежності між явищами, спрогнозувати результат діяльності людини, вчинків своїх ровесників, ланцюжки походження речей тощо. Може діяти відповідно до зорової опори, детальної інструкції.</p> <p>Відповідь правильна, але недостатньо осмислена і переконлива.</p> <p>Утрудняється робити узагальнюючі висновки на основі засвоєння конкретної інформації. Наприклад, розуміє неправильність вчинку літературного героя, але не може співвіднести з життєвими прикладами.</p> <p>З допомогою вчителя може аналізувати, порівнювати, робити висновки, висловлювати оцінні судження.</p>

	4	Учень (учениця) знаю близько половини навчального матеріалу; утруднюється встановити зв'язки й залежності між явищами, спрогнозувати результат діяльності людини, вчинків своїх ровесників, ланцюжки походження речей тощо. Може діяти відповідно до зорової опори, детальної інструкції
	5	Учень (учениця) розуміє основний навчальний матеріал, може, хоч і неточно, відтворити конкретні факти, правила. Утруднюється в оцінних судженнях, висловленні власної думки, ілюструванні правил прикладами.
	6	Учень (учениця) знає та розуміє основну суть навчального матеріалу. Відповідь правильна, але недостатньо осмислена і переконлива. Утрудняється робити узагальнюючі висновки на основі засвоєння конкретної інформації. Наприклад, розуміє неправильність вчинку літературного героя, але не може співвіднести з життєвими прикладами. З допомогою вчителя може аналізувати, порівнювати, робити висновки, висловлювати оцінні судження.
Достатній	7-9	Обсяг знань в учня (учениці) достатньо повний; він (вона) застосовує їх у стандартних ситуаціях; прагне встановлювати зв'язки й залежності між окремими явищами, фактами, загалом контролює власну поведінку. Виявляє інтерес до соціальної тематики, ініціює різноманітні проекти, але не завжди активний у їх завершенні. Уміє частково застосовувати засвоєнні цінності, норми поведінки в змінених ситуаціях.
	7	Учень (учениця) правильно, логічно відтворює навчальний матеріал, підтверджує думку прикладами з власного життя; застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; соціальна взаємодія, виконання тривалих (наприклад, проектних завдань) потребують незначного стимулювання і підтримки.
	8	Обсяг знань в учня (учениці) достатньо повний; він (вона) застосовує їх у стандартних ситуаціях; прагне встановлювати зв'язки й залежності між окремими явищами, фактами, загалом контролює власну поведінку. Виявляє інтерес до соціальної тематики, ініціює різноманітні проекти, але не завжди активний у їх завершенні.
	9	Учень (учениця) вільно володіє навчальним матеріалом. Уміє засвоєні цінності, норми поведінки частково застосовувати в змінених ситуаціях.

Високий	10-12	<p>Учень (учениця) володіє дієвими знаннями, які охоплюють не лише конкретні факти, а й сутнісні характеристики, взаємозв'язки та залежності між явищами у сфері соціального життя (вчинок і наслідки, зв'язок між якістю праці та результатами тощо).</p> <p>Виявляє сприйнятливність до нових знань, випробовує різні шляхи для досягнення результату, прагне успіху. Виявляє ініціативу в реалізації норм і правил поведінки в класі, спонукає до цього інших.</p> <p>Самостійно ставить пізнавальну мету, ініціює нові ідеї, які втілює на практиці. Це можуть бути соціальні проекти « Як зробити наш район чистішим» або « Подорож в народну мудрість» тощо.</p> <p>Володіє загальними способами діяльності в межах навчальної програми.</p>
	10	<p>Учень (учениця) володіє глибокими і міцними знаннями, шукає додаткову інформацію з інших джерел (книг, довідників тощо).</p> <p>Виявляє стійкий інтерес до змісту й процесу навчальної діяльності.</p> <p>Застосовує норми поведінки в змінених ситуаціях, оцінює поведінку власну та однокласників.</p>
	11	<p>Учень (учениця) володіє узагальненими знаннями, користується додатковими джерелами інформації. Використовує їх для постановки й дослудження інших проблем.</p> <p>Виявляє сприйнятливність до нових знань, випробовує різні шляхи для досягнення результату, прагне успіху. Виявляє ініціативу в реалізації норм і правил поведінки в класі, спонукає до цього інших.</p>
	12	<p>Учень (учениця) володіє дієвими знаннями, які охоплюють не лише конкретні факти, а й сутнісні характеристики, взаємозв'язки та залежності між явищами у сфері соціального життя (вчинок і наслідки, зв'язок між якістю праці та результатами тощо).</p> <p>Самостійно ставить пізнавальну мету, ініціює нові ідеї, які втілює на практиці. Це можуть бути соціальні проекти « Як зробити наш район чистішим» або « Подорож в народну мудрість» тощо.</p> <p>Володіє загальними способами діяльності в межах навчальної програми.</p>

Ресурсне забезпечення процесу соціалізації молодшого школяра.

Номер уроку	Дата проведення	Тема уроку	Мета уроку	Очікувані результати	Методичний коментар
Людина в суспільстві					
47		Якими бути?	розширювати і збагачувати уявлення учнів про добрі вчинки; вчити бути самокритичними; переконувати в перевагах добрих вчинків над злими (на прикладах); вправляти у виявах позитивних рис характеру, викликати неприязне ставлення до байдужості, жорстокості	учень/учениця пояснює важливість добрих стосунків між людьми; наводить приклади переваг чемності, дружелюбності, акуратності, уважного ставлення; демонструє вміння ділитися з іншими; встановлює причиново — наслідкові зв'язки між поведінкою людини і ставленням до неї інших	Вправа «Розкажи про себе» Дидактична гра «Чарівні окуляри» Розв'язання пізнавально-дослідницьких завдань зі «Скарбнички цікавого»: Чому про маленьких дельфінів кажуть, що вони «слухняні»?
48		Розрізняй правду і обман	розширити й уточнити уявлення учнів про зміст понять із теми, формувати відповідні поведінкові стереотипи, уміння контролювати себе. Домагатись свідомого ставлення до випадків обману, хитрощів; формувати бажання бути правдивими, критично оцінювати реальні ситуації, вправляти уміння безпечної поведінки	учень/учениця виявляє розуміння конкретних проявів в ситуаціях правди і обману; критично ставиться до одержаної інформації, оцінює її з погляду правдива-неправдива; виявляє неприязне ставлення до обману, хитрощів	Повторення правил безпечної поведінки під час зустрічі з незнайомцями.
48		Добро і зло	продовжити формування в учнів уявлень про добро і зло на прикладах з реальних ситуацій. Заохочувати добрі вчинки, показувати їх перевагу. Сприяти виявам добродійних, милосердних ставлень один до одного	учень/учениця оцінює ситуації морального вибору з погляду добра і зла; обирає докази, які переконують у перевагах бути добрим, подільчивим, дружелюбним; засуджує прояви жорстокості, байдужості у ставленні до інших	Складання асоціативної павутинки «Формула добра»

50 51		Будь-який вчинок має наслідки	уточнити й розширити уявлення учнів про можливі наслідки легковажних вчинків; виховувати негативне ставлення до хуліганства; формувати вміння передбачати наслідки вчинків, спонукати до відповідальної поведінки	учень/учениця наводить приклади, аргументує необхідність дотримання правил співжиття в суспільстві; відповідальності за свою поведінку; має уявлення про можливі наслідки правопорушень	Опрацювання плакату «Права дитини»
52 53		Хто що робить	узагальнити уявлення учнів про професії людей, значення їхньої праці для всіх людей; виховувати допитливість, працьовитість, бажання доводити розпочату справу до кінця; бажання дізнаватись про професії людей, ремесла, вміння, яких би хотіли наслідувати в майбутньому	учень/учениця виявляє інтерес до професії людей, розуміє її значення; пояснює особливості виготовлення речей, якими користується в побуті; виявляє інтерес до походження речей і людей, які зайняті в їх виготовленні	Відгадування тематичних загадок Дидактична гра «Назви професію» Подорож-спостереження «Професії людей»
54		Від молока до сиру	розширювати і збагачувати уявлення учнів про походження речей як результат зусиль багатьох людей; заохочувати бажання дізнаватись про те, як виготовляють продукти харчування; як називаються професії людей, які виготовляють хліб, сир, цукерки та ін. Виховувати позитивне ставлення до результатів роботи людей різних професій	учень/учениця виявляє зв'язки людей у суспільстві: хто про кого дбає; пояснює значення праці кожної людини для всіх; з інтересом бере участь у дослідженні процесу виробництва продуктів харчування (сиру, шоколаду); відображає результати дослідницької діяльності в практичних видах роботи	Відгадування тематичних загадок За зразком «Від молока до сиру» організовується створення мапи етапів виробництва певного продукта харчування. Наприклад: « Від какао-бобів до шоколадки».

55 56		Що — з чого	узагальнення уявлення учнів про походження речей і матеріали, з яких вони виготовлені; про професії людей, які виготовляють одяг; виховувати бережливе ставлення до результатів праці людей різних професій, стимулювати інтерес до дослідження властивостей різних матеріалів	учень/учениця бере участь у дослідницькому проекті; формулює мету проекту, планує свою участь, бере участь у презентації результатів	Дидактична гра «Докажи словечко» Дослідження основних етапів виробництва одягу: «Від рослини до сорочки», «Від вівці до светра» Презентації своїх інтерв'ю з рідними. Дослідницько-пізнавальний міні-проект «Професії моїх рідних» Оформлення колажу професій
57 58		Досліджуємо матеріали: папір і пластик	упорядкувати і розширити уявлення учнів про матеріали, їх властивості і сфери їх використання. Удосконалювати вміння обстежувати матеріали, пояснювати доцільність використання вторинних матеріалів для збереження навколишнього середовища	учень/учениця називає матеріали, з яких виготовляють речі; розповідає про використання матеріалів на основі їх властивостей; розуміє важливість дбати про довкілля; обговорює конкретні справи, спрямовані на збереження довкілля: сортування сміття; повторне використання речей та ін.	Відгадування тематичних загадок Опрацювання схеми «Від дерева до книжки» Складання розповіді «Папір — дарунок лісу» Дослідницько-пізнавальний міні-проект «Звідки береться і куди дівається сміття»
Природа					
59 60		Людина і природа	формувати уявлення про взаємозв'язки в природі між людиною і природою; що дає природа людям; розширити уявлення про те, що загрожує природі; актуалізувати знання про правила поведінки в природі	учень/учениця має уявлення про екологічні проблеми свого краю; наводить приклади взаємозв'язку між діяльністю людини і станом довкілля; демонструє вміння оцінювати поведінку людей і свою власну в природі	Складання павутинки залежностей: людина і природа Подорож-спостереження «Визначення зв'язків у природі»

61 62		Червона книга України	упорядкувати й розширити уявлення учнів про екологічні проблеми рідного краю, причини їх виникнення. Формувати вміння встановлювати взаємозв'язки в природі. Зацікавити змістом «Червоної книги України», виховувати потребу в природоохоронній діяльності, небайдуже ставлення до рідкісних або зникаючих рослин і тварин	учень/учениця має уявлення про Червону книгу України, її призначення; бере участь у дослідженні рослин і тварин свого краю, занесених у Червону книгу України; знаходить докази важливості небайдужого ставлення до природи; пропонує конкретні заходи щодо участі дітей в природоохоронній діяльності	Розв'язання пізнавально-дослідницьких завдань зі «Скарбнички цікавого»: чому зникли зубри? Правила п'яти «НЕ» Краєзнавча розвідка «Рослини і тварини твоєї місцевості, що занесені до Червоної книги України»
63 64		Повітря	актуалізувати пізнавальний досвід учнів про значення повітря, його використання; формувати вміння стежити за чистотою повітря в приміщенні; розвивати дослідницьку поведінку учнів, оволодіння способами ведення дослідів; сприяти розвитку органів чуття	учень/учениця розуміє властивість повітря як його рух; пояснює важливість і способи використання повітря, вітру в господарстві; доводить важливість забезпечувати чистоту повітря в приміщенні; розповідає і демонструє способи досягнення чистоти повітря в класі	Проведення дослідів на визначення властивостей повітря
65 66		Як зберегти повітря чистим	продовжити мету і завдання попереднього уроку. Поглибити й розширити уявлення учнів про важливість повітря. Учити застосовувати набутий дослідницький досвід у життєвій практиці щодо збереження чистоти повітря	учень/учениця розуміє властивість повітря як його рух; пояснює важливість і способи використання повітря, вітру в господарстві; доводить важливість забезпечувати чистоту повітря в приміщенні; розповідає і демонструє способи досягнення чистоти повітря в класі	Складання схеми «Роль повітря» Практична робота «Чи забруднюється повітря біля школи, у класі?» За зразком дослідів, наведеного у підручнику на с. 77 «Чи забруднюється повітря там, де ти живеш?», проведення дослідів у класі, на подвір'ї школи. З'ясування: що може спричинити забруднення повітря в закритому приміщенні; на вулиці? Колективна робота: спільне складання списку дій, яких можна вжити для покращення якості повітря.

67 68		Вода	упорядкувати й розширити уявлення учнів про значення води для всього живого; розвивати дослідницькі вміння під час визначення властивостей води і її станів. Переконати у важливості економного використання води, викликати інтерес до застосування різних способів економії води в побуті	учень/учениця розуміє значення води для життя; виявляє інтерес до дослідження властивостей води; пояснює причини зміни її станів; доводить важливість забезпечення чистої води в побуті	Відгадування тематичних загадок Складання схеми «Для чого людині вода?» Розв'язання пізнавально-дослідницьких завдань зі «Скарбнички цікавого»: які овочі і фрукти містять багато води? Проведення дослідів на визначення властивостей води
69		Як берегти воду	продовження теми і мети попереднього уроку. Формувати вміння моделювати явища природи, встановлювати між ними зв'язки, висловлювати передбачення; розвивати спостережливість; привчати до екологічно виправданої поведінки	учень/учениця розуміє значення води для життя; виявляє інтерес до дослідження властивостей води; пояснює причини зміни її станів; доводить важливість забезпечення чистої води в побуті	Відгадування тематичних загадок Опрацювання схеми «Кругообіг води у природі» Дослідження «Шлях води з річки в дім» Спільне складання правил: Як берегти воду?
70 71		Водойми рідного краю.	формувати уявлення про водойми, їх різновиди, найпоширеніші назви в рідному краї; виховувати потребу в пізнанні особливостей і значення водойм. Розвивати вміння дбати про безпеку під час перебування на березі річки, озера та інших водойм	учень/учениця має уявлення про водойми свого краю; особливості пристосування мешканців водойм до життя; виявляє інтерес до з'ясування способів збереження водойм від руйнування	Дослідницько-пізнавальний проєкт «Водойми нашого краю» Колективна робота над створенням мапи «Водойми нашого краю». Спільне складання правил безпечної поведінки на водоймах. Красознавча розвідка «Походження назви водойми нашого краю»

72 73	Кольорові сторінки природи: весна	упорядкувати і розширити уявлення учнів про весну як пору року; ознаки весни в живій і неживій природі; розвивати спостережливість, дослідницький підхід у зв'язуванні зв'язків у природі; формувати екологічно доцільну поведінку під час перебування в природному середовищі; розвивати можливості органів чуттів	учень/учениця визначає і називає прикмети весни в порівнянні з зимою; встановлює причини змін у природі, зв'язки між неживою і живою природою; розпізнає і пояснює, як дбати про здоров'я в цю пору року	Відгадування тематичних загадок Опрацювання досліджу «Як змінюється висота Сонця на небосхилі?» Подорож-спостереження «Прикмети весни» Що можна побачити, почути і відчутти влітку? Занесення результатів спостережень у щоденник спостережень
74	Рослини навесні	розширити уявлення учнів про різноманітність рослин, залежність їх стану від змін в природі навесні; вправляти в природоохоронній поведінці; розвивати спостережливість, уміння аргументувати свої висновки; розвивати допитливість і дослідницькі навички	учень/учениця описує стан рослин на основі спостережень; пояснює зміни, що відбуваються з ними залежно від змін неживої природи; розпізнає потреби рослин у світлі, воді	Складання історії «Чому плачуть берези»
75	Тварини навесні	упорядкувати і уточнити уявлення учнів про середовище проживання тварин, залежність життя тварин від факторів неживої і живої природи, їх змін навесні. Розвивати допитливість, прагнення до застосування пізнавального досвіду в життєвих ситуаціях	учень/учениця розпізнає і описує зміни в житті свійських і диких тварин навесні; пояснює причини змін; наводить приклади власних спостережень за поведінкою тварин, які зумовлені сезонними явищами	Встановлення зв'язків у природі

76	Подорож-спостереження «Весняний квест»	формувати вміння застосовувати пізнавальний досвід на практиці. Розвивати прагнення до взаємодопомоги, досягнення цілей в спільній діяльності	учень/учениця виявляє допитливе ставлення до спостережень у довкіллі; визначає мету спостережень; пояснює свою участь в подорожі; узагальнює побачене, відображає результати спостережень у практичній діяльності	Виконання завдань карти «Весняний квест» у щоденнику спостережень
77 78	Форми земної поверхні	розвивати уявлення про форми земної поверхні, їх зображення на карті (низовини, височини, гори) і глобусі; викликати інтерес до з'ясування форм земної поверхні у своєму краї; розвивати вміння встановлювати зв'язки між формою поверхні і господарською діяльністю людей	учень/учениця має уявлення про форми земної поверхні рідного краю; описує різні форми, доступні для спостереження; наводить приклади використання різних форм земної поверхні у господарстві; на прикладах своєї місцевості обговорюють, як використовують різні поверхні в господарстві	Уявна мандрівка картою України Подорож-спостереження «Форми земної поверхні нашого краю»
79 80	Гірські породи	уточнити уявлення учнів про види гірських порід, їх походження і використання в діяльності людей. Учити розпізнавати породи, описувати їх властивості; виховувати потребу пізнавати природні об'єкти, способи їх збереження і раціонального використання, заохочувати до виконання дослідницьких завдань	учень/учениця має уявлення про види гірських порід, їх використання в рідному краю, наводить приклади створення речей з корисних копалин людьми різних професій; виявляє інтерес до дослідження властивостей гірських порід; демонструє вміння планувати дослідження, робити висновки з його результатів	Краєзнавча розвідка «Гірські породи мого краю» Складання таблиці «Де людина використовує гірські породи» Дослідження гірських порід нашого краю. Створення лепбука за результатами розвідки

81 82	Грунт. Властивості, значення	упорядкувати і розширити уявлення учнів про ґрунт, його значення і властивості. Формувати дослідницьку діяльність учнів під час визначення складу ґрунту; виховувати прагнення дотримуватись народних традицій у ставленні до ґрунту (землі)	учень/учениця розуміє значення ґрунту для природи, для людини; наводить приклади використання ґрунту в господарстві; пояснює властивості ґрунту, встановлені дослідницьким шляхом	Відгадування тематичних загадок Пошукова робота над з'ясуванням значень слова «земля» Розв'язування екологічних задач Проведення дослідів на визначення складу і властивостей ґрунту Розв'язання пізнавально-дослідницьких завдань зі «Скарбнички цікавого»: народні традиції в ставленні до ґрунту
Людина в суспільстві				
83		викликати інтерес до змісту свят весняного календаря, бажання дізнаватись про них із різних джерел (розповідей старших, Інтернету, книжок); виховувати здатність до спілкування в процесі спільної діяльності	учень/учениця має уявлення про святковий календар весни, традиції у відзначенні Великодня, Дня матері; описує свої враження від підготовки свят у своїй сім'ї, демонструє вміння поводитись в урочистих ситуаціях; взаємодіє з іншими в процесі підготовки і проведення святкових заходів	День матері Великдень Всесвітній день вишиванки Інтерв'ю з рідними Пошукове завдання «Великодні традиції моєї родини»
84		узагальнити, доповнити й розширити уявлення учнів про державні символи України; формувати інтерес до пізнання історії свого краю; бажання колекціонувати враження від подорожей Україною; розвивати патріотичні почуття, шанобливе ставлення до символів держави	учень/учениця розпізнає символи держави; розкриває їх зміст; наводить приклади ситуацій, коли і де можна побачити Прапор України, Герб України, почути Гімн України; пояснює, як виявляти шанобливе ставлення до символів держави; розмірковує, яка поведінка неприпустима щодо символів держави	Мовна гра-змагання, хто більше знайде слів, виразних і влучних, щоб описати пташку, яка заглядає у ваше вікно; схарактеризувати друга або подругу, своїх рідних. Пошукове завдання «значення герба мого міста (села)»

85 86			<p>упорядкувати і збагачити уявлення учнів про свій край, об'єкти культури, результати господарської діяльності людей; виховувати почуття причетності до цієї спадщини; формувати інтерес до пізнання свого краю, колекціонування вражень від відвідування пам'ятних місць; стимулювати бажання бути активним учасником діяльності громад щодо охорони природи, культури, традицій свого краю</p>	<p>учень/учениця знає свою адресу, розповідає про свій край: що тут виготовляють (вирощують), які професії людей найпоширеніші в цій місцевості; користується інформацією, одержаною на попередніх уроках щодо опису ґрунту, форм земної поверхні, різновидів живої природи</p>	<p>Уявна подорож містом (селом), відвідування краєзнавчого музею або пам'ятки давнини Краєзнавча розвідка «Мій край»</p>
87 88			<p>формування уявлення про столицю як головне місто країни; розвивати інтерес до пізнання історії Києва, його визначних місць; виховувати шанобливе ставлення до історичних пам'яток столиці, бажання колекціонувати інформацію про Київ</p>	<p>учень/учениця знає назву столиці України; з опорою на зображення в підручнику називає визначні місця Києва; ділиться інформацією про столицю, одержану з різних джерел</p>	<p>Мандрівка визначними місцями Києва Практична робота Створення лепбука «Київ — столиця України» Розв'язання пізнавально-дослідницьких завдань зі «Скарбнички цікавого»: каштан — символ Києва</p>
89 90			<p>розширити уявлення про Україну як спільноту працьовитих, талановитих і культурних людей; ознайомити з іменами українців, які прославили Україну; формувати пошукові вміння; виховувати патріотичні почуття</p>	<p>учень/учениця з опорою на матеріал підручника називає імена і відкриття відомих українців, демонструє патріотичні почуття щодо надбань українського народу; розмірковує про свої плани на майбутнє; виявляє інтерес до колекціонування винаходів, якими користуються люди; дослідження справ відомих людей, які прославили рідний край, висловлює свої припущення, завдяки яким рисам характеру винахідники стали відомими</p>	<p>Краєзнавча розвідка «Славетні українці» Колективна робота обговорення досягнень Ігоря Сікорського, Миколи Амосова, Катерини Білокур та ін. Відомі люди, що народилися у нашому місті або селі. Пошуково-дослідницька робота: Хто із славетних людей народився у нашому місті або селі? Хто з них навчався у нашій школі? Завдяки чому ці люди стали відомими?</p>

Людина і світ					
91			викликати інтерес до інформації про різні країни; культури і звичаї; виховувати толерантне ставлення до культури інших народів, до різниці в думках і вподобаннях	учень/учениця бере участь в обговоренні питання, і наводить докази, що спільного між усіма людьми і чим вони відрізняються; виявляє інтерес до пізнання умов життя і традицій в інших країнах; колекціонує інформацію про життя ровесників в інших країнах	Ознайомлення з традиціями і звичаями святкування дня народження в різних країнах світу Обмін інформацією щодо традицій святкування дня народження в родинах учнів
92			уточнити уявлення учнів про важливість взаємозв'язків між країнами; аргументувати твердження, що взаємодопомога людей, добрі стосунки забезпечують мир і добробут усім землянам	учень/учениця розуміє необхідність взаємозв'язків між країнами, народами, що забезпечують взаємну допомогу; на прикладах ілюструє походження товарів домашнього вжитку, одягу з різних країн; розмірковує про місце України в світовому господарстві	Презентація дослідження «Що — звідки у мене вдома»
Людина					
93 94		Людина і її тіло. Догляд за своїм тілом	уточнити і розширити уявлення учнів про органи тіла людини, їх функції і значення; виховувати увагу до свого тіла; формувати гігієнічні навички; аргументувати необхідність дбати про здоровий спосіб життя	учень/учениця пояснює, з яких частин складається тіло людини; їх призначення, які дії вони виконують; розмірковує про правила догляду за тілом; розуміє необхідність дбати про своє здоров'я	Ознайомлення з частинами тіла людини. Дидактична гра «Упізнай», «Відшукай»
95 96		Ти ростеш і змінюєшся	розвивати інтерес дитини до себе, своїх можливостей; переконати в необхідності дотримуватись певних правил, щоб рости і розвиватися; виховувати уважне ставлення до свого здоров'я, до змін в організмі	учень/учениця демонструє інтерес до зовнішності, змін, пов'язаних із до-рослітанням; виявляє інтерес до діяльності, пов'язаної із розвитком самостійності	Презентація учнями своїх фото в різні періоди життя. Спільне вироблення правил: «Щоб рости і розвиватися, я буду...» Дослідження одного із способів визначення росту

97 98	Турбуюся про здоров'я	формувати стандарти здорової і безпечної поведінки; переконати в шкідливості звичок, пов'язаних із курінням, вживанням солодких напоїв; викликати інтерес до дослідження впливу на вибір здорової та безпечної поведінки	учень/учениця пояснює, від чого залежить здоров'я людини; аргументує свої висновки; розповідає, як дбати про своє здоров'я; розуміє ризики для здоров'я бруду, шкідливих звичок, байдуже ставлення до правил безпечної поведінки в різних життєвих ситуаціях	Розв'язання проблемно-пошукових завдань: чи можна навчитися бути здоровим? Практична робота «Режим дня школяра»
Людина серед людей				
99 100		формувати уявлення про вплив поведінки на здоров'я і безпеку в довіллі; вчити застосовувати правила безпечної поведінки на практиці; домагатись усвідомлення необхідності дотримуватись правил у різних ситуаціях, що містять ризики для життя і здоров'я	учень/учениця розуміє необхідність дотримання правил безпечної поведінки в різних ситуаціях; наводить приклади можливих ризиків для життя і здоров'я вдома, на вулиці, в громадських місцях; демонструє знання небезпечних місць в найближчому оточенні; наводить приклади загроз на конкретних вулицях, біля школи, в школі. Бере активну участь в складанні правил безпечної поведінки	Опрацювання ситуацій «Безпечна поведінка дома» Подорож-спостереження «Безпека навколо мене» Спільне складання правил безпечної поведінки
Природа				
101 102		уточнити і розширити уявлення учнів про ознаки літа; вчити на основі спостережень описувати зміни в неживій і живій природі, у поведінці і праці людей; формувати навички безпечного поводження в природі	учень/учениця розповідає про зміни в природі влітку в порівнянні з весною; описує результати своїх спостережень за неживою і живою природою і відображає їх в різних формах самовираження; пояснює правила безпечної поведінки в лісі, на водоймі, в парку	Відгадування тематичних загадок Опрацювання таблиці «Зміни в неживій і живій природі влітку» Подорож-спостереження «Прикмети літа» Що можна побачити, почути і відчувати влітку? Занесення результатів спостережень у щоденник спостережень

Людина і природа				
103 104	Я дружу з приро- дою	розширити уявлення учнів про взаємозв'язки між людиною і природою; цінність природи для всього живого; викликати інтерес до природоохоронної діяльності	учень/учениця розуміє необхідність оберігати природу; наводить докази зв'язку у природі між її частинами; бере участь в обговоренні природоохоронних заходів; висловлює ідеї щодо власної участі в такій діяльності	Дослідницько-пізнавальний міні-проект «Як я можу допомогти планеті Земля»
105	Підсум- ковий урок	узагальнити отримані результати з програмового змісту; заохочувати висловлювати свої міркування, демонструвати різні форми накопичення робіт на основі дослідів, спостережень	учень/учениця охоче розв'язує проблемно-наукові завдання на повторення, узагальнення вивченого протягом року; презентує свої практичні напрацювання, коментує їх значення	На завершальному уроці підводять підсумки навчання за рік Розбір ситуацій морального вибору

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ 3-Й КЛАС

3 2-го і 3-го класу

1. *Визнач і обґрунтуй правильну відповідь.*
Учитись треба:
  - а) щоб похвалили мама й тато;
  - б) щоб бути успішним у житті;
  - в) щоб виділятися серед інших.
2. *Прочитай текст. Вибери правильне його закінчення.*
Київський князь Ярослав Мудрий дбав про розквіт і могутність нашої держави. Він започаткував книжкову справу й зібрав колекцію рукописних книг.
Це була перша:
  - а) бібліотека;
  - б) виставка книжок;
  - в) книжкова лавка.
3. *Поєднай причину й наслідок.*

<ul style="list-style-type: none"> проспав • був неухважним • упав • був старанним • поділився фарбами • 	<ul style="list-style-type: none"> • спізнився • синяк • похвалили • знайшов друга • припустився помилки
---	---

---

4. Познач правильну відповідь. Поясни свій вибір.

Акуратна людина охайно вдягнена.

В акуратної людини одяг завжди в порядку.

В акуратної людини завжди новий одяг.

Познач, які риси характеру можуть забезпечити успіх у житті. Обґрунтуй свій вибір.

• наполегливість;	• гордість;
• старанність;	• точність;
• знання;	• егоїзм;
• працьовитість;	• веселість.

5. Поміркуй, як треба чинити в кожному випадку. Познач, що з перерахованого ти робиш завжди.

- Не випрошую в батьків того, що вони не можуть купити.
- З бажанням виконую домашні завдання.
- Після магазину завжди повертаю батькам решту.
- Завжди відгукуюсь на прохання батьків допомоги в господарстві.
- Читаю книжку маленькому братикові чи сестричці.

6. Познач, що ти вважаєш важливим для людини. Обґрунтуй свій вибір.

- гарний одяг
- колір очей
- довжина волосся
- зріст
- розум
- сила
- характер
- спритність
- поведінка

7. Закресли з-поміж перелічених ті риси характеру, які тобі в людях не подобаються.

доброта	ввічливість	активність
щедрість	жадібність	веселість
суворість	гордість	безтурботність
скромність	привітність	насупленість
галасливість	вередливість	сміливість
злість	байдужість з	адиркуватість

8. Допиши речення.

Назва нашої держави — _____

Основний закон держави — це _____

У Конституції зазначено _____

Якщо людина порушує закон _____

9. Визнач, де записано права та обов'язки громадян:

- у зошиті;
- у Конституції;
- у підручнику.

-
10. З'єднай лініями відповідні поняття.
правила переходу вулиці •	• граматичні правила
правила поведінки за обіднім столом •	• правила дорожнього руху
правила написання префіксів •	• правила етикету
правила життя в суспільстві, країні •	• інструкція
правила користування електроприладами •	• державні закони
11. *Розподіли* положення на права та обов'язки.
- ПРАВА ОБОВ'ЯЗКИ
- навчатися
відпочивати, розважатися
допомагати батькам
піклуватися про здоров'я
повноцінно харчуватися
виконувати фізичну роботу
висловлювати власні думки
12. *Розкажи*, що може бути наслідком зазначених вчинків.
- дражнити когось
узяти чуже
зіпсувати якусь річ
вдарити меншого за себе
знущатись над тваринами
13. *Визнач*, що можна робити. *Обґрунтуй* свій вибір.
- Брати чуже без дозволу.
Читати чужі листи.
Галасувати під вікнами.
Повернути загублену річ.
14. *Познач*, від чого відмовишся, якщо тобі запропонують.
- Випалити цигарку.
Украсти в когось якусь річ.
Гратись.
Прийти на день народження.
Посторожити, поки залізуть у чужий сад.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ОЦІНКИ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ 4-Й КЛАС

1. Познач слова, які ти пов'язуєш з Україною.

•дорога	•чужа
•незалежна	•квітуча
•мила	•щира
•єдина	•співуча
•далека	•самостійна

Доповни своїми словами _____

2. Прочитай текст. Допоможи дітям порозумітися!

Зустрілися два незнайомі хлопчики та й розговорилися:

— Ти звідки?

— Я з країни, де бере початок річка Дніпро, де є Біловезька пуща.

Там водяться зубри.

— А я живу там, де гори Карпати, озеро Світязь і Дніпро тече аж до Чорного моря.

Звідки ці хлопчики? Що ще ти можеш розповісти про свою Батьківщину?

3. Прочитай довідку й запиши, що ти можеш розповісти про свою Батьківщину?

4. Прочитай, довідку й запиши, що виготовляли жителі названих вулиць.

Поділ був головним торговельно-ремісничим центром давнього Києва. Ремісники жили кварталами за професіями, про що свідчать дотепер «живі» назви вулиць — Гончарна, Дегтярна, Бондарська, Кожум'яцька.

-
5. Познач вислови, які відображають найважливіші життєві потреби дітей.

- Діти мають право жити в колі сім'ї.
- Діти мають право на повноцінне харчування.
- Діти мають право вдягатися за модою.
- Діти мають право відвідувати дискотеки.
- Діти мають право на медичне обслуговування.
- Діти мають право на належні умови життя
- Діти мають право вимагати гроші в батьків.
- Діти мають право на безкоштовну освіту.

---

6. Познач правильні міркування. Обґрунтуй свій вибір.

- Добро перемагає зло.
- Зробив добро — похвались.
- Зі злими всі хочуть дружити.
- На добро відповідай добром.
- За добро не чекай винагороди.
- Зло повертається злом.
- Зі злості болять кості.

7. Викресли риси, які ти не хочеш мати у своєму характері.

чесність	відвертість	дружелюбність
щирість	серйозність	байдужість
вразливість	скупість	ввічливість
жадібність	егоїзм	охайність

8. Уяви та проаналізуй ситуацію: ви з товаришем під час гри на перерві випадково розбили скло у вікні. Товариш сказав учителеві, що це твоя провина. Якими будуть твої дії?

а) Візьмеш провину на себе. Переваги: _____

Недоліки: _____

б) Звернеш провину на товариша. Переваги: _____

Недоліки: _____

в) Скажеш, що винні ви обидва. Переваги: _____

Недоліки: _____

Інше рішення _____

---

9. Поєднай частини прислів'їв. Поясни їх значення.

Не вір словам, •

•щоб тобі не було такого.

Хто людей не поважає, •

•те й пожнеш.

Не смійся с другого, •

•той поваги не має.

Що посієш, •

•а вір ділам.

10. Пригадай і запиши імена відомих людей, на честь яких названо вулиці твого району, міста, села. Дізнайся, чим вони заслужили на таку пошану. _____

---

11. Познач, які професії треба вибрати людині, котра любить природу.

•машиніст	•працівник зоопарку
•ветеринар	•моряк
•астроном	•кухар
•ботанік	•орнітолог
•дресирувальник	•зоотехнік
•лісник	

Які професії треба вибрати людині, котра любить спілкуватися з іншими людьми?

•учитель	•шахтар	•водій
•доярка	•актор	
•ветеринар	•лікар	

12. Познач цифрами, в якому порядку має відбуватися робота в групі.
Домовитись, хто говоритиме першим.

Прочитати завдання разом.

Визначити, хто представлятиме результати роботи групи.

Дійти спільної згоди.

Викласти свої думки по черзі.

13. *Прочитай і доповни* правила спільної роботи. *Порівняй* свої пропозиції з пропозиціями однокласників.

Висловлюватися по черзі, не переривати того, хто говорить. Утримуватися від оцінок та образ учасників групи. Намагатися дійти спільної думки. Якщо ролі в групі розподілені, виконувати лише свою. Бути _____

---

14. *Поєднай* частини правил поведінки в гостях.

Якщо ти з якихось причин запізнився, треба •	•познайомитись з ними.
Перед тим як увійти в дім, слід •	•подякувати.
Після пригостання потрібно •	•вибачитись
Якщо в кімнаті вже є гості, то •	•попрощатись.
За стіл сідай коли •	•подзвонити (постукати у двері)
Перед тим як піти, треба •	•запросять

-
-
15. *Розподіли* вчинки, поширені серед дітей, на дві групи.
ПУСТОЩІ ЧИ ПРАВОПОРУШЕННЯ
розмальовування стін у під'їзді
повідомлення по телефону про нібито закладену бомбу
викрадення з кіоску музичного диску
підкладання петард
підпалення кнопок дзвінків у будинку
16. *Уяви* ситуацію: старшокласник у школі постійно вимагає в тебе гроші. Визнач свої дії
а) Щоразу будеш віддавати гроші Переваги: _____
Недоліки: _____
б) Рішуче йому відмовиш. Переваги: _____
Недоліки: _____
в) Скажеш про це дорослим: Переваги: _____
Недоліки: _____
Інше рішення _____
17. *Прочитай і доповни* правила телефонної розмови.
Коли телефонуєш, називай своє _____.
Запрошуй до телефону потрібну людину.
Викладай мету свого дзвінка.
Не телефонуй дуже пізно й дуже _____.
Не розмовляй _____.
Якщо не туди потрапив, потрібно _____.
Відповідай _____.
Закінчуючи розмову, скажи _____.
Використовуй слова ввічливості: *Добрий день! Будь ласка! Чи можу я попросити Вас? Прошу вибачення! До побачення!*
18. *Запиши*, якими мовами, крім державної, спілкуються в Україні.
На Півночі: _____ На Півдні: _____
На Сході: _____ На Заході: _____
19. *Прочитай* права, які тобі гарантує Конвенція про права дитини. *Познач* умовне зображення деяких прав відповідними цифрами.
Кожна дитина має право на:
1) життя та розвиток;
2) любов і піклування;
3) повноцінне харчування;
4) медичне обслуговування;
5) безкоштовну освіту;

-
-
- 6) відпочинок і дозвілля;
7) вільне висловлювання своїх поглядів.

20. *Поєднай* пам'ятні споруди з відповідним містом

Софійський собор •	• Львів
Високий замок •	• Чернігів
П'ятницька церква •	• Тернопіль
Старий замок •	• Київ

21. *Визнач*, яке свято відзначає наша держава 22 січня:

- а) день Незалежності України;
б) День Конституції України;
в) День Соборності України.

21. *З'єднай* назву державного або народного свята з датою його відзначення.

День Перемоги •	• 24 серпня
Міжнародний жіночий день •	• 7 січня
День Незалежності України •	• 8 березня
День Конституції України •	• 9 травня
Різдво Христове •	• 28 червня

22. Розподіли людські якості у два стовпчики: позитивні й негативні:

Щедрість, жадібність, доброта, заздрість, хитрість, егоїзм, грубість, лінощі, чемність, правдивість, упертість, тактовність.

ПОЗИТИВНІ

НЕГАТИВНІ

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н.М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. // Дидактико-методичне забезпечення контролю та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу: монографія / Савченко О.Я., Бібік Н.М., Байбара Т.М., Вашуленко О.В., Коваль Н.С., Онопрієнко О.В., Пономарьова К.І., Прищепка О.Ю. — : Педагогічна думка, 2012. С.46-53
2. Бібік Н.М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті // Український педагогічний журнал, К.,2015.-С.47-59.
3. Бібік Н.М. Аналіз суперечностей у запровадженні компетентнісного підходу в шкільній освіті // Гірська школа українських Карпат, Івано-Франківськ, 2015. — С.44-48.
4. Бібік Н.М. Предмет «Я у світі»: методичні орієнтири / ж. Початкова школа, 2014, №8. С. 35-40.
5. Г.О. Васківська Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика: монографія — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012 -512с
6. С.У. Гончаренко Педагогічна закони,закономірності, принципи, 2012. — С.99
7. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу [Текст] / Олександра Савченко // Початкова школа. — 2015. - №3. — С. 10-15
8. О.Я. Савченко Ключові компетентності — інноваційний результат шкільної освіти / О.Я. Савченко // Рідна школа. — —011. №8-9. — С.4-8.
9. Я.П. Кодлюк. Підручник для початкової школи: теорія і практика, Тернопіль, «Підручники і посібники», 2004., — 288с.
10. О.Я. Савченко Підручники для початкової школи // Дидактика початкової освіти: підручн. — К., Грамота, 2012. — С.90-97.
11. Бібік Н.М. Концепція підручника «Я у світі» // Проблеми сучасного підручника Вип.12. К.: Педагогічна думка, 2012. С.17-24
12. Д.Д. Зуєв Школьный учебник, М., Педагогика. — 1983, С.220
13. Н.М. Бібік, Г.П. Бондарчук «Я у світі» 3 клас: робочий зошит. — Х: Вид. група «Основа», 2014. — 64с.
14. Н.М. Бібік, Г.П. Бондарчук «Я у світі» 4 клас: робочий зошит. — Х: Вид. група «Основа», 2015. — 64с.
15. Бібік Н.М. «Я у світі»: підручник для 4 кл. загальноосвіт. Навч. закл. /Н.М. Бібік. — Х.: Вид. група «Основа», 2015. -160 с.
16. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Світ навколо тебе: підручник для 1 класу загальноосвітньої школи К. Освіта, 1987.- 112с.
17. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Журавлик: підручник для 1 класу загальноосвітньої школи, — К. Освіта, 1998.- 112 с.
18. Бібік Н.М. Я і Україна: підручник для 3 класу загальноосвітньої школи, К.: Освіта 2003.-112с.

-
19. Бібік Н.М., Байбара Т.М. Я і Україна: підручник для 4 класу загальноосвітньої школи, К.: Освіта, 2004.- 112с
  20. Державний стандарт України, К,
  21. Сухомлинський В.О. Вибрані твори Т.3. С.223-224
  22. Бібік Н.М., Байбара Т.М. Я і Україна : підручник для 4 класу загальноосвітньої школи, — К. «Освіта» 2004, -112 с.
  23. Бібік Н.М. Я у світі: 3 клас: експрес-контроль. — Х.: Вид. група «Основа»; 2014. — 64 с.
  24. Бібік Н.М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. //Дидактико-методичне забезпечення контролю та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу: монографія / Савченко О.Я., Бібік Н.М., Байбара Т.М., та ін.. — К.: Педагогічна думка, 2012. С46-53.
  25. Бібік Н.М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті // Український педагогічний журнал, К., 2015. — С.47-59.
  26. Васківська Г.О. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика: монографія — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012 -512с.
  27. Бібік Н.М. Аналіз суперечностей у запровадженні компетентнісного підходу в шкільній освіті // Гірська школа Українських Карпат, Івано-Франківськ, 2015. — С.44-48.
  28. Бібік Н.М. Предмет «Я у світі»: методичні орієнтири / ж. Початкова школа, 2014, №8, С. 35-40.
  29. Бібік Н.М. Авторська концепція підручника «Я у світі» // Проблеми сучасного підручника: зб. Наук. праць /наук. ред. О.М. Топузов. — К.: Педагогічна думка, 2012. — Вип. 12. С.17-24.
  30. Гончаренко С.У. Педагогічні закони,закономірності, принципи, 2012. — С.99
  31. Зуєв Д. Д. Школьный ученик, М., Педагогика. — 1983, С.220
  32. Кодлюк Я.П. Підручник для початкової школи: теорія і практика, Тернопіль, «Підручники і посібники», 2004., 288с.
  33. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. К., 1997., С.4.
  34. Савченко О.Я. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу. // Рідна школа
  35. Савченко О.Я. Якість і варіативність шкільних підручників як умова запровадження державних стандартів початкової освіти // Початкова школа. -2001. -№8. — С.10-12.
  36. Сорочан Т.М. Технологія науково-методичного супроводу // Професійний розвиток керівників і педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів у післядипломній педагогічній освіті регіонального рівня — Луганськ: СПД Резніков В.С., 2013. — С. 205-213
  37. Сухомлинський В.О. Вибрані твори Т.3. С.223-224.
  38. Топузов О.М. Компетентнісні засади сучасного підручникотворення:- Київ, 2016.-С. 26-29

ВИРОБНИЧО — ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

Бібік Надія Михайлівна

СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ УРОЧНОЇ ТА ПОЗАУРОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Методичний посібник

Обкладинка — Лук'яненко Л.
Верстка — Коломієць А.

Підписано до друку 22.10.2020 р. Формат 60x90 1/16
Гарнітура Calibri. Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 6,5
Наклад 200 пр.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №6115, від 29.03.2018 р.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12,
тел. +38 044 332-84-73.